

ELŻBIETA GÓRKA

Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0003-1293-1358
elzbieta.gorka@uwr.edu.pl

CARMEN DE TRIUMPHO CHRISTI MACARIA MUZIA

ABSTRACT. Górka Elżbieta, „*Carmen de triumpho Christi*” Macaria Muzia (*“Carmen de Triumpho Christi” by Macario Muzio*).

This article presents one of the most famous Renaissance Latin epyllions dealing with the motif of the Harrowing of Hell – *Carmen de Triumpho Christi* by Macario Muzio (a. 1440–a. 1523), a nobleman from Camerino. Written at the end of the 15th century, the work gained popularity and was eagerly imitated by other humanists (including Erasmus of Rotterdam and Eobanus Hessus). The epyllion, constructed according to the rules of ancient epic, is an example of the Christianisation of classical genres in the Renaissance. The article presents the life of the author and his views on Christian poetry, as well as a thorough analysis of the work. It provides the Latin text of *Carmen*, accompanied by *similia*, and its Polish translation, supplemented by a commentary.

Keywords: Christian epic; biblical epyllion; *descensus ad inferos*; Macario Muzio; *Carmen de Triumpho Christi*

Wedle tradycji uformowanej z drobnych nowotestamentalnych okrucichów, przed zmartwychwstaniem Jezus zstąpił do piekieł¹, aby wyzwolić sprawiedliwych, którzy Go poprzedzili². Obraz Chrystusa przełamującego bramy otchłani już u początków chrześcijaństwa rozpalał wyobraźnię kaznodziejów i pisarzy, ożywiając homilie³ i powołując do życia utwory o charakterze apokryficznym, na czele ze słynną *Ewangelią Nikodema*. W drugiej, łacińskiej części tego utworu,

¹Przed wszystkim listy św. Piotra: 1 P 3, 18–19: „...zabity wprawdzie na ciebie, ale powołany do życia Duchem. W nim poszedł ogłosić [zbawienie] nawet duchom zamkniętym w więzieniu”; 1 P 4, 6: „Dlatego nawet umarłym głoszone Ewangelię...”. Zob. także Mt 4, 16 (por. Iz 9, 1), 12, 40, 27, 51–53; Dz 2, 24, 2, 31 (por. Ps 16 (15), 10); Rz 10, 6–7; Ef 4, 9–10; Flp 2, 10; Hbr 13, 20; Ap 1, 18.

²Po raz pierwszy prawda o zejściu Chrystusa do otchłani została zawarta w tzw. „czwartej formule wiary” na synodzie w Sirmium w roku 359. Szerzej na temat kształtowania się tego dogmatu zob. np. Connell 2001: 262–276; Chialà 2012.

³Na przykład dwie homilie Euzebiusza Alexandrinusa (przetłumaczone na łacinę ok. VI w. i wydane pod tytułem *Sermo de confusione Diaboli et Inferni*), kazanie Euzebiusza Gallicanusa *De Resurrectione Domini* czy jedno z kazań przypisywanych Augustynowi (*Serm.* 160 [*De Pascha II*]).

datowanej na V/VI w., Leucius i Carinus – dwaj mężczyźni wyprowadzeni przez Jezusa z otchłani – opowiadają historię zwycięstwa Chrystusa nad królestwem mroku. Utwór bardzo szybko zdobył dużą popularność i stał się głównym źródłem dla późniejszej literatury opisującej Chrystusową *katabasis*⁴.

Jeden z najsłynniejszych renesansowych epyllionów rozwijający motyw chrześcijańskiego *descensus ad inferos* wyszedł spod pióra włoskiego urzędnika, Macaria Muzia (łac. Macarius Mutius). Urodził się on przed 1440 rokiem w niewielkim mieście Camerino⁵. Przez pewien czas próbował prawdopodobnie uzyskać katedrę w Ferrarze, skąd został ostatecznie wypędzony, a od 1476 roku związany był najpewniej z uniwersytetem w Wenecji. Od lat 70. XV w. Muzio pozostawał w przyjacielskich kontaktach z Giuliem Cesarem da Varano, księciem Camerino. Chętnie gościł on artystów i literatów, wśród których znajdował się także przyjaciel Muzia, *poeta laureatus* Lodovico Lazzarelli. Od lat 80. Muzio służył władcy jako orator na dworze w Rimini. Następnie wstąpił do służby Guidobalda da Montefeltro, księcia Urbino i w roku 1500 udał się jako jego wysłannik do Wenecji, a następnie na dwór Ludwika XII, króla Francji. Niedługo potem, w roku 1502, był już w Camerino, gdzie wygłosił mowę na cześć papieża Aleksandra VI, próbując prawdopodobnie załagodzić napiętą sytuację polityczną w rodzinnym mieście, do którego roszczenia zgłaszała Stolica Apostolska. Wysiłki poetyckie Muzia połączone ze zbrojnym wystąpieniem Giulia Cesarego nie przyniosły jednak sukcesu i Camerino zostało włączone do Państwa Kościelnego. W kolejnych latach Muzio sprawował funkcję podesty w Recanati, San Ginesio i Civitanova, a także brał udział w przedsięwzięciach militarnych Juliusza II. Zmarł przed rokiem 1523.

Pomiędzy zobowiązaniami politycznymi oraz militarnymi obowiązkami Muzio znajdował także czas na tworzenie poezji⁶. Swym talentem poetyckim

⁴ W późnym antyku temat ten podejmowali między innymi Prudencjusz (IV/V w., *Cath.* IX, 70–81), Wenancjusz Fortunatus (VI w., *Vita Sancti Martini* 1–13) czy Arator (VI w., *De actibus apostolorum* I 1–6). Z okresu wieków średnich wymienić można choćby krążący w odpisach późnośredniowieczny *Triumphus Christi heroicus*, błędnie przypisywany Juwenkusowi. Na temat motywu *descendit ad inferos* w literaturze zob. m.in. Campbell 1982; Turner 1966; Messenger 1936; Haas 1981; Reddemann 2021 (szczególnie s. 501–503: spis utworów epickich z okresu od XV do XVII w., w których pojawia się temat *descendit ad inferos*).

⁵ Na temat życia Macaria Muzia zob. Feliciangeli 1922: 231–244; Czaplą 2013: 130–136.

⁶ W liście do czytelnika („*Iratu frequenter...*”) Muzio tak opisuje trudy tworzenia literatury o tematyce chrześcijańskiej: „*Utinam mihi ingenium foret et doctrina par desiderio, quandoquidem omne otium, quod undique mihi daretur, in eo scribendi genere libentissime consumerem, cuius quidem rei amplissimum testimonium videri poterit, quod succisivis et occupatis etiam temporibus, quantum permiserunt res meae domesticae, et principum negotia, quibus multos annos non minus assidue, et diligenter quam fideliter servivi, minimam quamque scribendi occasionem observavi...*”, „*Ach, gdyby tylko mój talent i wykształcenie zrównały się z moim pragnieniem: każdą bowiem wolną chwilę, która jest mi dana, ochoczo poświęciłby na ten rodzaj twórczości. Łatwo dostrzec tego dowody, ponieważ zarówno w czasie wolnym, jak i w pracy, na tyle, na ile pozwalały mi na to obowiązki domowe i zobowiązania względem władców, którym służyłem*

zyskał uznanie w oczach współczesnych mu poetów⁷, a także papieża Leona X, który za jego zasługi na tym polu podniósł go do godności rycerza (*eques*) i hrabiego Palatynu (*comes Palatinus*)⁸. Wśród dzieł o tematyce religijnej, które się zachowały lub o których poeta wspomina, znajdują się między innymi: poemat na cześć Dziewicy Maryi (*Parthenodia*), poemat o męce Pańskiej (*Brevis conquestio de Christo Crucifixo*) oraz utwory na cześć świętych: Wenancjusza z Camerino (*Poliuchus*), Łucji (*Sicelis quae B. Luciae Virginem Siracusanam elegis complectitur*), Augustyna (*Encomium S. Augustini*) oraz Sebastiana (*Divi Sebastiani encomion*)⁹.

Największą popularność przyniosła jednak Muziowi *Carmen de triumpho Christi*, czyli *Pieśń o zwycięstwie Chrystusa*. Utwór doczekał się licznych edycji, szczególnie w XVI-wiecznych Niemczech¹⁰. W wielu wydaniach biblijny epyllion poprzedzają dwa traktaty teoretycznoliterackie, które zostały ujęte w formę listów do czytelnika – *De recta poeseos ratione* (incipit: „Miratus sum frequenter”) oraz *De Christiana poesi* (incipit: „Cum legatus Ariminum”)¹¹. Muzio przedstawia w nich swój pogląd na rolę poezji w kształtowaniu moralnej postawy godnej chrześcijanina.

W *De recta poeseos ratione* poeta występuje przeciwko Marcjalisowej wizji rozdzielania życia i zwyczajów twórcy od treści jego utworów („lasciva est nobis pagina, vita proba”, Mart. *Epigr.* I 4, 8)¹², opowiadając się za całkowitą czystością moralną, przejawiającą się także w treści komponowanych utworów („lasciva etenim pagina, lascivae vitae non probitatis est argumentum”, „rozpustna bowiem karta świadczy o rozpustnym, a nie szlachebnym życiu”). Muzio nie potępia poezji jako takiej (wszak i w Starym Testamencie

przez wiele lat nie mniej pracowicie i gorliwie, jak wiernie, wykorzystałem każdą, nawet najmniejszą okazję, aby pisać...”. Mutius 1559: fol. 65v – 66r. O ile nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia pochodzą od autorki tego artykułu.

⁷ Angelo Poliziano w jednym z listów do Muzia nazywa go *poeta divinus* („poeta natchniony przez Boga”), chwalać jego niezwykle obrazowy sposób pisania: „Vivunt imagines in tuis verbis et spirant”, „Obrazy zrodzone z twoich słów żyją i oddychają” (Politianus 1553: 88). Eobanus Hessus pisze natomiast, że Muzio jest „nie tylko uczonym, lecz także niestrudzonym obrońcą prawdziwej, czyli chrześcijańskiej, wiary” („vir non minus doctus quam verae, hoc est Christianae, religionis constantissimus adsertor”). Hessus, *Heroidum Christianarum Epistolae*, 1514, fol. 5r, cyt. za Czapla 2013: 139.

⁸ Czapla 2013: 135. Feliciangeli przypisuje ten akt życzliwości Juliuszowi II, któremu Muzio zadedykował wiersz *Dryas* (1922: 242 oraz przyp. 1 na s. 242).

⁹ *Divi Sebastiani encomion* został opublikowany po śmierci poety, w roku 1523 przez jego syna. Zob. Feliciangeli 1922: 231; Czapla 2013: 136 i przyp. 54. Na temat twórczości Muzia zob. Feliciangeli 1922: 244–245 *et passim*; Calvi 1664: 380.

¹⁰ Springer 1991: 740, 745–746.

¹¹ Listy te zostały napisane w Wenecji bezpośrednio przed pierwszym wydaniem *Pieśni o zwycięstwie Chrystusa* 29 marca 1499 roku. Zob. Czapla 2013: 131. Mutius 1559: fol. 61v – 66v (inc. „Miratus sum frequenter”) oraz fol. 67r – 75v (inc. „Cum Legatus Ariminum”).

¹² Topos ten obecny jest także u Katullusa (XVI, 5–6) i Apulejusza (*Apol.* 11).

znajdują się jej doskonale przykłady), ubolewa jednak nad obecnym stanem literatury. Pomimo rozkwitu poezji, pisze Muzio, trudno znaleźć poetę, który kontynuowałby chrześcijańską twórczość późnoantycznych pisarzy: Juwenkusa, Seduliusza, Aratora, Prudencjusza i Wenancjusza Fortunata. Swoją *Pieśnią o zwycięstwie Chrystusa* Muzio chce przywrócić dawny blask tej zaniedbanej odmianie literatury.

W drugim z listów (*De Christiana poesi*) Muzio rozwija podjętą wcześniej krytykę literatury zainteresowanej „pogańską” tematyką. Za pomocą szeregu analogii pomiędzy mitami a chrześcijańskimi prawdami wiary i biblijnymi opowieściami wykazuje, że biblijne historie stanowią atrakcyjny temat poetycki, dowodząc równocześnie moralnej wyższości materii chrześcijańskiej. Zarówno pogańska, jak i chrześcijańska koncepcja Boga związana jest z zasadą trynitarną. Jowisz – władca nieba, Neptun – władca mórz i Pluton – władca podziemi reprezentują trzy sposoby istnienia jednej i tej samej boskiej mocy, chociaż poganie nie znali oczywiście koncepcji współistnienia Ojca, Syna i Ducha Świętego. Podobnie pogańskie opowieści o przemianie wina w krew nie dają się porównać z mocą Przeistoczenia, a choć nektar i ambrozja podobnie jak krew i ciało Chrystusa stanowią pokarm boski, to jedynie sakrament Eucharystii prowadzi do życia wiecznego. Sięgając po argument znany literaturze mariologicznej¹³, Muzio dodaje, że poeci zamiast śpiewać o niepokalanym poczęciu Maryi, wolą opiewać cudowne narodziny grecko-rzymskich bóstw (na przykład Minerwy z głowy Jowisza). Wreszcie temat zejścia do krainy zmarłych znany był także pogańskim poetom, którzy opiewali *katabases* Herkulesa, Orfeusza czy Eneasza. Jednak to Chrystus jako jedyny zstąpił do otchłani, aby przełamać jej bramy i odkupić rodzaj ludzki.

Kreując się na odnowiciela poezji chrześcijańskiej, Muzio rzecz nieco wyolbrzymił – czytelnikom *Pieśni o zwycięstwie Chrystusa* znane były z pewnością liczne humanistyczne biblijne oraz hagiograficzne eposy i epylliony¹⁴. Wspomniany przyjaciel Muzia, Ludovico Lazzarelli, był twórcą schryistianizowanego kalendarza poetyckiego, *Fasti christianae religionis*, które poeta znał i chwalił¹⁵. Nie stanowi także zaskakującego *novum* jego krytyka współczesnej poezji, wpisująca się w toczoną w piętnastowiecznych Włoszech dyskusję nad etyczną rolą twórczości poetyckiej. Wybór argumentów Muzia przypomina szczególnie poetycką wizję rozwijaną w pismach innego twórcy biblijnych eposów,

¹³ Por. np. Baptista Mantuanus, *Parthenice Mariana* II 924–932.

¹⁴ Z biblijnych wymienimy jedynie *Jesuidę* Girolama della Valles (wydana w latach 70. XV w.) oraz *Parthenice Mariana* Baptysty Mantuana (1488), z hagiograficznych: *Antonias* Maffea Vegia (1437) oraz hagiograficzne eposy o życiu świętych męczennic Baptysty Mantuana (św. Katarzyny Aleksandryjskiej, Małgorzaty, Agaty, Łucji, Apolonii oraz Cecylii). Ze względu na jego rozmiar, utwór Muzia zaliczyć należy do popularnej w renesansie kategorii *brief epic* (na temat tej formy literackiej, zob. Lewalski 1966).

¹⁵ Feliciangeli 1922: 240.

Baptysty Mantuana (1447–1516), przede wszystkim w jego *Apologeticonie*¹⁶, a także w *Contra poetas impudice loquentes*¹⁷.

Wizję poezji Muzia ilustruje *Pieśń o zwycięstwie Chrystusa*, w której poeta w 317 heksametrach opracowuje słynny epizod z historii zbawienia – temat prawdziwie godny pieśni. W krótkim zwrocie do czytelnika załączonym na końcu pieśni (*Lectori felicitatem*) Muzio pisze, że starał się stworzyć poemat „pożyteczny i szlachetny” („Utilem enim et honestam operam [...] expetivi”), czyli wpisujący się w dydaktyczno-moralne założenia literatury chrześcijańskiej. Ten wymiar biblijnego epyllionu Muzia podkreśla także w epigramacie do czytelnika Anton Tünneken (1470–1544), niemiecki pedagog (*Anton Tünneken z Münster pobożnemu i łaknącemu wiedzy czytelnikowi*):

Aurea quid vani cernis spectacula mundi?
Iulii et Pompeii quid valet altus honor?
Praeclarum hunc animo Christi nunc volve triumphum,
divini haec vatis carmina sacra lege!
(*Antonius Tunnicius Monasteriensis pio et studioso lectori*, 1–4)

Na cóż przyglądasz się złotym przedstawieniom próżnego świata?¹⁸ Ile warta jest wielka chwała Cezara i Pompejusza? Rozważaj teraz w duszy wspaniałe zwycięstwo Chrystusa, czytaj tę świętą pieśń natchnioną przez Boga wieszca! (Przeł. E. Górka).

Poemat Muzia wydany został w Wenecji w roku 1499 i bardzo szybko zyskał dużą popularność. Już w roku 1515 ukazało się w Kolonii wydanie z obszernym komentarzem autorstwa Josepha Horlenhena (ok. 1492–1521)¹⁹. Na wzór włoskiego epyllionu swoje utwory tworzyli m.in. Erazm z Rotterdamu (*Carmen heroicum de solemnitate paschali atque de triumphali Christi resurgentis pompa et descensu eius ad inferos*, po 1499), Matthias Funck (*Carmen de triumpho Christi*, 1514) i Eobanus Hessus (*Victoria Christi ab inferis*, 1517)²⁰. Pewne podobieństwa dostrzec można także w passusie o zejściu do otchłani w księdze VI *Christiady* Marca Girolama Vidy. Poemat Muzia był też znany w Polsce²¹.

¹⁶ Springer 1991: 745.

¹⁷ Por. także zdanie Lazzarellego na temat „poganizacji” literatury w Feliciangeli 1922: 240 oraz przyp. 3 na s. 240.

¹⁸ W słowach „złote przedstawienia próżnego świata” Anton Tünneken nawiązuje do początku *Pieśni o zwycięstwie Chrystusa*: „...siderei dicam spectacula regni”, „opowiem o widowiskach niebiańskiego królestwa” (w. 4).

¹⁹ Mutius 1515. Komentarz ma charakter parafrastyczny; autor tłumaczy ponadto mniej znane zagadnienia (np. teologiczne) i podaje przykładowe passusy z literatury starożytnej, w których pojawiają się użyte przez poetę słowa.

²⁰ Springer 1991: 745.

²¹ Zachowała się np. krakowska edycja z 1515 roku (*Heroicum Macarii Mutii*), w której poematowi Muzia towarzyszą utwory Pawła z Krosna. Autor ten był, notabene, twórcą dzieł rozwijających motyw *descensus ad inferos*: *Saphicon de inferorum vastatione et triumpho Christi*, które, choć skomponowane w metrum saffickim, ma bardzo epicki charakter (Budzisz 1995: 37 i przyp. 22 na s. 37) oraz *Hymnus in Diem Paschalem*. *Ewangelia Nikodema* została przełożona na język polski być może

Pieśń o zwycięstwie Chrystusa przedstawia w istocie nie jeden, a trzy triumfy. Muzio opisuje przełamanie piekielnych bram (wersy 5–10), pokonanie grzechów głównych (43–51) oraz triumfalne wstąpienie do Nieba i postać Chrystusa królującego po prawicy Ojca (*Christus regnans*) (109–305)²². Liczba trzy – tradycyjnie kojarzona z Trójcą Świętą – pojawia się w kontekście pieśni znacznie częściej i stanowi jeden z jej interpretacyjnych kluczy. Omówiliśmy już *passus*, w którym Muzio dowodzi istnienia swego rodzaju „pogańskiej trójcy” w grecko-rzymskiej mitologii. Jak zauważa Czapla²³, trójdzielna jest także kompozycja samej pieśni: w wersach 1–84 przedstawiono zejście Chrystusa do piekieł, w wersach 85–254 Jego zwycięstwo nad Szeolem, natomiast w wersach 255–317 opisany został Dom Boży. Układając w taki właśnie sposób treść pieśni, poeta chciał zapewne nawiązać do pierwotnego zamysłu kompozycji dzieła. W *De Christiana poesi* Muzio pisze, że początkowo chciał stworzyć poemat w trzech księgach, z których pierwsza miała dotyczyć triumfu nad marnościami i grzechami śmiertelnego świata, druga opisywać zstąpienie Jezusa do otchłani, natomiast trzecia triumfalne wstąpienie do Nieba²⁴. Zamiar ten nie powiódł się – tłumaczy poeta – z powodu braku czasu. Liczba trzy pojawia się także w przywołanej na początku *De Christiana poesi* krótkiej historii powstania *Pieśni o zwycięstwie Chrystusa*, wedle której Muzio miał naszkicować treść dzieła w czasie trzydniowej konnej podróży do Rimini. Zauważmy na koniec, że epyllionowi towarzyszą trzy krótkie utwory – dwa omówione wyżej listy oraz zwrot do czytelnika. Tworząc chrystocentryczny miniepos, Muzio oddaje zatem równocześnie cześć Trójcy Świętej²⁵.

jeszcze przed początkiem XVI w. (Adamczyk 1980: 8; rękopis przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie: Rps 3040 III, k. 127–152, 260–282v), a motyw *descensus ad inferos* był znany łacińskiej piętnastowiecznej epice polskiej. W zniszczonym w 1944 roku kodeksie Jana ze Słupcy, pochodzącym z I poł. XV w., znajdował się poemat *Palestra autor bonus de resurrectione domini* (karty 1–44). Wedle streszczenia A. Brücknera, „właściwą treść [poematu – przyp. E.G.] stanowi palestra t. j. pasowanie się Zbawiciela z otchłanią, czyli innemi słowy, jest to (apokryficzne) *evangelium Nicodemi* i *descensus Christi ad inferos*, przerobione wierszami [...]. Nasz poemat opowiada wedle apokryfu o pogrzebie Chrystusowym, o uwięzieniu przez żydów i cudownem uwolnieniu Józefa z Arymatei, dalej o zmartwychwstałych obu synów Simeona i co oni, zakłęci w imię Boga, żydom w synagodze jerozolimskiej o zejściu Chrystusa do otchłani opowiadają. Następuje opis wniebowstąpienia Chrystusa, blasku, jaki go otacza, najznacniejszych świętych, których liczby i błogości żaden opis wyczerpać by nie zdołał”. *Średniowieczna poezja...*, 313. Na temat recepcji *Evangelii Nikodema* w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu zob. Adamczyk 1980: 31–33, 70–72, 130; Romanowiczowa 1954: 3–4; Okoń, 2004, Budzisz 1995: 35–39 *et passim*.

²² Calvi 1664: 379.

²³ Czapla 2013: 153.

²⁴ „Animadverti namque non unum modo, verum etiam tres me posse edere triumphos, et tribus libris suo quemque ordine explicare” („Zrozumiałem bowiem, że mogę stworzyć nie jeden, a trzy «triumfy» i każdemu z nich poświęcić po kolei jedną księgę”). Mutius 1559: fol. 67v.

²⁵ Dodajmy na marginesie, że w samej Chrystusowej katabazie badacze doszukują się typowej dla *rites de passage* trychotomii: męka i śmierć przynależy do fazy segregacji, zstąpienie do

Pieśń o zwycięstwie Chrystusa stanowi wręcz modelowy przykład schrystianizowanego eposu. Tak jak Wergiliusz stworzył w *Eneidzie* mit założycielski rzymskiego imperium i wychwalał w postaci Eneasza *pietas* i *virtus*, tak i poeci chrześcijańscy wykorzystywali gatunek epicki, aby budować i umacniać chrześcijańską tożsamość, szerzyć religijne cnoty i chwalić Boga w podniosłej pieśni²⁶. Treść utworu Muzia doskonale wpisuje się w założenia gatunkowe poezji epickiej, zainteresowanej przede wszystkim tematyką wojenną i cnotami wojowników²⁷ – opowiada o zwycięstwie Jezusa w starciu przeciwko Śmierci i mocy Szatana, a samo wejście do piekieł ukazane jest jako wkroczenie do zdobytego miasta i wyprowadzenie z niego jeńców wojennych²⁸. Zbawiciel jest podobny do władcy, który w ceremonii *adventus* wkracza do miasta i jest uroczystie witany przez jego mieszkańców (m.in. powitalnymi mowami)²⁹. Wykorzystując *descensus* – jeden z najbardziej typowych epickich motywów – poeta idzie śladami Homera i Wergiliusza, których herosi zstępowali do podziemi dla poznania przyszłych losów. Jezus przewyższa jednak wszystkich antycznych bohaterów. Ma On możliwość dokonania gwałtownej przemiany w piekle: może wyłamać jego bramy i napełnić krainę mroku światłością³⁰; może także wstrzymać bieg podziemnych rzek – Styksu i Kocytosu. Choć ten ostatni element być może jest wzorowany na katabazie Orfeusza, który swoją żalną pieśnią pobudził do płaczu mieszkańców Hadesu i wstrzymał podziemne wiatry³¹, to Chrystusowa moc jest o wiele większa od mocy antycznego bohatera. Podczas gdy Orfeuszowi nie udało się uratować Eurydyki, Jezus uwalnia z limba dusze sprawiedliwych³².

Pieśń o zwycięstwie Chrystusa rozpoczyna tradycyjna inwokacja. Idąc śladem późnoantycznych chrześcijańskich epików³³, poeta prosi w niej o natchnie-

otchlani to faza liminalna, a zmartwychwstanie faza agregacji. Zob. Kowzan 2008: 178 oraz przyp. 25 na s. 178.

²⁶Por. Springer 2003: 106.

²⁷Por. Horacjańską definicję eposu: „res gestae regumque ducumque et tristia bella” (*Ars Poetica*, 73).

²⁸Motyw ten, zaczerpnięty z Ef 4, 8 („Wstąpiwszy do góry wziął do niewoli jeńców”, por. Ps 68 [67], 19), pojawia się w różnych utworach poświęconych triumfowi Chrystusa, np. w passusie z *Żywotu św. Marcina* Fortunatusa Jezus wyprowadza z więzienia jeńców: „captivum retrahens portis bipatentibus agmen” (w. 7).

²⁹Na temat związku ceremonii *adventus* oraz historii o zstąpieniu do piekła pisze szeroko Roddy (2000).

³⁰Te dwa elementy obecne są już w *Ewangelii Nikodema* (część II; V 3) i pojawiają się często na przedstawieniach malarskich. Por. Reddemann 2021: 497.

³¹Por. Ov. *Met.* X 40–49. Zob. Reddemann 2021: 500.

³²O różnicach pomiędzy *descensus* Chrystusa a *katabases* pogańskich herosów pisze Muzio w *De Christiana poesi* (1559: fol. 74v – 75r).

³³Por. m.in. inwokacja do Ducha Świętego u Juwenkusa (*Praef.* 25–27) oraz wezwanie do Boga w *Poemacie Paschalnym* Seduliusza (I 60–102).

nie nie Apollina czy pogańskie Kameny, ale schrystianizowaną „bogobojną Muzę” (*pia Musa*, w. 3). Kolejna inwokacja, tym razem do Chrystusa, pojawia się w środku utworu:

Tu quaecumque voles alti monumenta triumphī,
qui nigris remeans duxisti victor ab umbris,
pande mihi: quantum ipse dabis mihi dicere fas est.
(Macario Muzio, *Pieśń o zwycięstwie Chrystusa*, 106–108)

Objaw mi wybrane przez Ciebie dzieła wielkiego triumfu, Ty, któryś jako zwycięzca powrócił z krainy mrocznych cieni – wolno mi opisać to tylko, co sam przede mną odsłonisz. (Przeł. E. Górka).

Tego typu wewnętrzne prologi (ang. *medial proems*) posiadają w eposie konkretny narracyjny cel – podkreślają ważność lub niezwykłość następujących po nich wydarzeń, np. wielkiej bitwy czy przeniesienia akcji utworu do nadprzyrodzonego miejsca³⁴. Tutaj inwokacja poprzedza triumfalny pochód do Nieba Jezusa oraz wyprowadzonych z otchłani patriarchów i świętych niewiast, a jej wzorem jest analogiczne proemium z VI księgi *Eneidy* Wergiliusza tuż przed katabazą Eneasza, gdzie poeta prosi o odsłonięcie przed nim tajemnic niedostępnych zwykle śmiertelnikom:

Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro
pandere res alta terra et caligine mersas.
(Verg. *Aen.* VI 264–267)

Bogowie, co rząd macie dusz – wy, nieme Cienie / Chaosie, Flegetonie, gdzie nocy milczenie, / Dajcie mi to, com słyssał, za waszą przyczyną / Odkryć: rzeczy, co w ziemi i pomroku giną. (Przeł. T. Karyłowski).

Uwolnieni z Szeolu sprawiedliwi, podążający za swym wodzem Chrystusem (*Te duce*, w. 73), zostają wymienieni w długim katalogu, wzorowanym na epickich katalogach wojowników (ww. 118–254). Z innych strukturalnych wyznaczników eposu, pojawiających się w omawianym utworze, wymienić należy mowę Chrystusa do zgromadzenia Ojców (ww. 30–56), wzorowaną na epickich motywach mowy wodza oraz zgromadzenia bogów. Natomiast tradycyjny dla eposu aparat mitologiczny zostaje zminimalizowany do roli ornamentu³⁵, po-

³⁴ Peters 2019: 269.

³⁵ Springer 1991: 743. Jak zauważa Czaplą (2013: 154), te, nieliczne zresztą, nawiązania do mitologii znajdują się przede wszystkim w opisie piekła (m.in. postaci Furi, Cerbera, mitologiczne toponimy), podczas gdy opis Królestwa Niebieskiego jest ich niemalże pozbawiony. Dowodzi to, jak twierdzi badacz, że „Im Antagonismus von Unter- und Oberwelt findet sich letztlich also

nieważ Muzio nie jest zainteresowany, tak jak pogańscy naśladowcy Homera, kreacją zmyślonej rzeczywistości³⁶, a głoszeniem prawdy objawionej.

Konstruując świat przedstawiony, Muzio posługuje się kategorią *enargei*, malując przed oczami czytelników sugestywne obrazy³⁷. Niektóre z nich są twórczo przekształconymi *passusami* z antycznej literatury, jak na przykład opis zwycięstwa nad personifikowanymi grzechami w mowie Chrystusa:

...Damnatis calcata Superbia cristis
 submissa cervice gemat rebusque secundis
 Invidia infelix aliorum sorte benigna
 praecipue vestra doleat rabieque cruentas
 Ira premat fauces, ignava per otia vitam
 Topor iners damnet, nimiumque insana Cupido,
 congestique Fames auri, turpisque Voluptas
 infandae Veneris, ventris quoque laxa Vorago,
 aeternum caecis tenebrarum linquitur antris.
 (Macario Muzio, *Pieśń o zwycięstwie Chrystusa*, 43–51)

Niech jęczy podeptana Pycha – potępiony jej hełm, jej kark ujarzmiony. Zazdrość, która smuci się z powodzenia innych, niech nadzwyczaj boleje nad waszym szczęściem. Gniew niech zaciska szczękę, które zboczyła krwią wściekłość, gnuśne Lenistwo niech potępi spokojny żywot. Niech ponad miarę oszalałe pragnienia: Chciwość gromadzenia złota, Nieczystość pożądająca plugawej Wenus i pozbawione hamulców Łakomstwo pozostaną na wieczność w ślepych jaskiniach mroku. (Przeł. E. Górka).

Obraz ten wykazuje podobieństwa z opisem personifikowanych złych mocy w przedśionku piekła w księdze VI *Eneidy*:

vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
 Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
 pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus,
 et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
 terribiles visu formae, Letumque Labosque;
 tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
 Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
 ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens
 vipereum crinem vittis innexa cruentis.
 (Verg. *Aen.* VI 273–281)

derjenige von Heidentum und Christentum wieder. Am heidnischen Mythos partizipiert nur die Hölle, das Reich schemenhafter Mächte und diffuser Schauergestalten, der Himmel hingegen erschließt sich über das Biblische” (Czapla 2013: 154).

³⁶Jak pisze w *De recta poeseos ratione*, pogańscy poeci poprzez swoje zamiłowanie do fabularyzowania rzeczywistości mają w umysłach czytelników („leviora ingenia ad confingendum concitata ineptissimis erroribus legentium mentes implicuerunt”). Mutius 1559: fol. 63v.

³⁷Na temat funkcji *enargei* w budowaniu piekielnej *topothesii* w utworach o zwycięstwie Chrystusa nad otchłanią zob. Reddemann 2021: 482–485.

W samym przedsionku, w pierwszej Orku sferze / Płacz z Troskami mściwymi swe leże ukrywa, / Choroby zbladłe kryją się, Starość zgryźliwa, / Strach z doradcą złym Głodem, brzydka nędza, Cienie / Okropne oczom – przy nich Śmierć i Udręczenie, / Brat Śmierci Sen i Rozkosz zła, co ducha wierci; / Z przedsionka zasię Wojna, przesłanniczka śmierci, / Eumenid twarde łoża i Niezgoda sina, / Co zmijowy włos wstęgi krwawymi podpina. (Przeł. T. Karyłowski)³⁸.

Przyglądając się czasowi i przestrzeni w epyllionie Muzia, dostrzec można, że tworzą one dwa wymiary. Pierwszy z nich, czasowy, to wymiar horyzontalny. W katalogu odkupionych przez Chrystusa na pierwszym miejscu wymieniony jest praojciec rodzaju ludzkiego Adam. W ten sposób czas Księgi Rodzaju łączy się z czasem Odkupienia: nowy Adam uwalnia czekających na Niego od wieków patriarchów i święte niewiasty. Przestrzeń jest natomiast skonstruowana na wymiarze wertykalnym. Chrystus najpierw zstępuje (*descensus*) do otchłani (świat podziemny), aby następnie wyprowadzić z niej ojców na ziemię (świat śmiertelników), po czym wstępuje (*ascensio*) w triumfalnym orszaku do Niebios (Królestwo Niebieskie)³⁹. Wymiary te nakładają się na siebie i przenikają, tworząc w istocie nowy, trzeci wymiar – atopiczny i wieczysty akt istnienia, w którym dokonuje się zbawcze odkupienie ludzkości przez Chrystusa⁴⁰.

W dalszej części czytelnik znajdzie łaciński tekst dzieła Macaria Muzia, oparty na edycji z 1502 roku (z pominięciem marginaliów)⁴¹ i dostosowany do współczesnej ortografii i interpunkcji, a także jego prozatorskie tłumaczenie przygotowane przez autorkę artykułu. Tekst łaciński opatrzony jest adnotacjami rejestrującymi *similia*, natomiast przekładowi towarzyszy komentarz filologiczno-rzeczowy.

³⁸Na temat tego motywu w literaturze antycznej por. także opis w inwektywie Klaudiana *In Rufinum* I 3, 28–38.

³⁹Na obecność „antytetycznych obrazów” podziemi oraz nieba i ich funkcji w utworach poświęconych *descensus ad inferos* zwraca uwagę Reddemann (2021: 492–496).

⁴⁰Jak poucza nas Katechizm Kościoła Katolickiego „Zstąpienie do piekieł jest [...] ostateczną fazą mesjańskiego posłania Jezusa, fazą skondensowaną w czasie, ale ogromnie szeroką w swym rzeczywistym znaczeniu rozciągnięcia odkupieńczego dzieła *na wszystkich ludzi wszystkich czasów i wszystkich miejsc*, aby wszyscy ci, którzy są zbawieni, stali się uczestnikami Odkupienia” (wyróżnienie – E.G.). *Katechizm Kościoła Katolickiego...*, 634. Por. Zieziula 2012: 115; Czaplą 2013: 153–154.

⁴¹Mutius 1502: fol. 10r – 15r. Transkrypcja została dokonana podczas zbierania materiałów do badań porównawczych w ramach realizacji projektu badawczego o nr 2022/45/N/HS2/01447 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

MACARIUS MUTIUS, EQUES CAMERS
CARMEN DE TRIUMPHO CHRISTI

Infernos aditus et fracti claustra profundi⁴²
 aetheria pulsata manu spoliataque caeci
 antra ducis canimus. Christi, pia Musa⁴³, triumphum
 incipe: siderei dicam spectacula⁴⁴ regni,
 Christus ut immensa descendit luce sub umbras 5
 horrentes mortisque domos, et regna silentum⁴⁵,
 inuasitque Erebo clausos trepidante recessus.
 Horruit immanis percussus ianitor Orci⁴⁶
 impulsaeque procul disiecto⁴⁷ cardine Ditis
 procubuerunt fores. Timuit pallentis Averni 10
 regia nigrarumque cohors turbata sororum
 occuluit pavidis horrentia monstra cerastis.
 Adventante Deo tremuerunt sceptras reclusae
 noctis et attoniti dextra cecidere tyranni
 protinus, atque imas Barathri petiere latebras, 15
 confusumque Chaos, secretaque Tartara manes.
 Ille serenata per aperta silentia fronte⁴⁸
 ingressus, pigram nubem noctemque fugabat,
 ante oculos furvi pulsa caligine mundi⁴⁹.
 Sternebat sese passimque aequata iacebant 20
 obvia. Tum novies Stygiis circumflua campis⁵⁰
 cessit nigra palus⁵¹ regi lacrimasque remisit,

⁴² *Infernos aditus ... claustra profundi* – por. Sedul. *Carm. Pasch.* V 229–230: „*Infernas adit ille fores, adit iste supernas; / Ille profunda sequens penetravit claustra gehennae*”. Cytaty podawane są wedle edycji zamieszczonych na stronie projektów: *Corpus Corporum* oraz *Poeti d'Italia in lingua latina*.

⁴³ *pia Musa* – por. Pietro Odo, *Carmina* X, 26: „*Gloria, quam virtus, quam pia Musa dedit*”.

⁴⁴ *spectacula* – por. Verg. *G.* IV 3–4: „*admiranda tibi levium spectacula rerum / magnanimosque duces*”.

⁴⁵ *regna silentum* – por. Ov. *Met.* X 30: „*vastique silentia regni*”, Lucan. VI 729: „*regnique silentia rupit*”.

⁴⁶ *ianitor Orci* – por. Verg. *Aen.* VIII 296: „*Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci*” oraz np. Claud. *In Rufinum* I 315–316; Teodul. *Ecl.* 175.

⁴⁷ Wybieram lekcję *disiecto* (obecną m.in. wydaniu: Mutius 1515) w miejsce *disiectos*.

⁴⁸ *serenata per aperta silentia fronte* – por. Verg. *Aen.* IV 477: „*spem fronte serenat*”; Giovanni Mario Filelfo, *Amyris* IV 978: „*Sit licet hoc distans per aperta silentia harenae*”.

⁴⁹ *furvi ... caligine mundi* – por. Aldhelmus Schireburnensis, *De virginitate* 1687: „*Exueret mundum ut furva caligine Christus*”.

⁵⁰ *novies Stygiis circumflua campis* – por. Stat. *Theb.* II 5: „*Styx inde novem circumflua campis*”. Zob. też Verg. *Aen.* VI 439.

⁵¹ *nigra palus* – por. Tib. III 3, 37: „*me vocet in vastos amnes nigramque paludem*”.

et tristes Cocytus aquas cursumque negavit.
 Ut stetit in medio coetu⁵² castoque piorum
 concilio, inferna quos olim sede⁵³ repostos 25
 expectata salus sperando laeta fovebat,
 ora diu patribus sanctis optata resolvit⁵⁴
 talibus et lentis vacuavit pectora curis:
 „Affulsit promissa dies, delapsus ab alto
 sum Deus. Humana tandem sub imagine corpus 30
 mortalesque vices subii, nam frigora et aestus
 (ut fors dura dabat) coniuncto numine sensi
 factus homo saevamque tuli per vulnera mortem⁵⁵
 vitae auctor⁵⁶. Digitis etiam explorare licebit 35
 ingentem lateris plagam manibusque reflexos,
 et pedibus clavos fossis, dum corpus operto
 accipiam rursus tumulo primusque resurgam
 impatiens iterum⁵⁷ leti. Redimenda redempta
 morte mea vita est hominum: sic mystica solvi
 dicta, patres, varias olim complexa figuras 40
 nexibus ambiguis: quae consumanda supersunt,
 protinus absolvam. Nunc vestra ergastula sunt
 libera! Damnatis calcata Superbia cristis
 submissa cervice gemat rebusque secundis
 Invidia infelix aliorum sorte benigna 45
 praecipue vestra doleat, rabieque cruentas
 Ira premat fauces, ignava per otia vitam
 Topor iners⁵⁸ damnet, nimiumque insana Cupido⁵⁹,
 congestique Fames auri, turpisque Voluptas
 infandae Veneris, ventris quoque laxa Vorago⁶⁰, 50

⁵² *stetit in medio coetu* – por. Sil. *Pun.* XVI 287: „convocat ac medio in coetu sic deinde profatur”, 2 Krn 20, 5: „Cumque stetisset Iosaphat in medio coetu”.

⁵³ *inferna ... sede* – por. Ov. *Met.* III 502: „postquam est inferna sede receptus”.

⁵⁴ *ora ... sanctis ... resolvit* – por. Stat. *Theb.* VIII 90–91: „si licet et sanctis hic ora resolvere fas est / manibus”.

⁵⁵ *per vulnera mortem* – por. Verg. *Aen.* XI 647; G. IV 218.

⁵⁶ *vitae auctor* – epitet Jowisza, por. Apul. *De mundo* XXXVII 3–5; „Idem ab iuvando Iuppiter / dictus, quem Ζῆνς Graeci, quod vitae nostrae auctor / sit, rectissime appellant”.

⁵⁷ Wybieram w tym miejscu lekcję „impatiens iterum” (obecną m.in. wydaniu Mutius 1515) w miejsce „iam patiens iterum”.

⁵⁸ *Topor iners* – por. Stat. *Silv.* V 3, 260; Sil. *Pun.* VI 543–544.

⁵⁹ *insana Cupido* – por. Verg. *Aen.* IX 760: „sed furor ardentem caedisque insana cupido”.

⁶⁰ *ventris ... vorago* – por. Ov. *Met.* VIII 846: „Iamque fame patrias altaque voragine ventris”; junktura chętnie używana przez poetów chrześcijańskich na określenie nieumiarkowania w jedzeniu.

aeternum caecis tenebrarum linquitur antris⁶¹.
 Vos alacres mecum supera ad convexa triumphum
 ducite⁶², felices animae! Super alta reducam
 sidera stelliferosque⁶³ axes, ubi regna beatos
 nullo fine manent. Patris dabo cernere vultus⁶⁴, 55
 quos refero, aetheria concessa in luce quiete!⁶⁵
 Haec inter laetas animas immensa pererrant
 gaudia, laetitiam radiantis gratia frontis
 spargebat. Stygiis divorum gloria regnis
 spectatur praesente Deo gaudentque tueri 60
 atque silent – avidos tardat reverentia plausus
 orantis. Postquam divina silentia fandi
 concessere vices, grato pia munere turba
 coepit et innumeris audita est vocibus una⁶⁵:
 „Venisti, o superum celsa⁶⁶ regnator⁶⁷ ab arce 65
 in tenebras nostrumque chaos visurus adisti,
 squalentes sine luce domos et nigra profundi
 regna soli. Mersis Erebi sub carcere tandem
 expectatus ades⁶⁸, nec spes frustratur: ovantis
 ora Ducis spectare licet. Tu victor Averni 70
 humanique salus generis! Tu nostra relaxas
 vincula et obscuras damnatas nocte latebras⁶⁹.
 Te duce Taenareis fugimus loca tetra cavernis
 horrendasque umbras, abstrusaque linquimus antra⁷⁰.
 O pietas! Unde hoc potuit mortale mereri 75
 aut sperare genus? Regem descendere ab astris⁷¹,
 induat ut servi formam poenasque nocentum

⁶¹ *caecis ... linquitur antris* – por. Verg. *Aen.* VI 157: „ingreditur, *linquens antrum*, *caecosque volutat*”.

⁶² *supera ad convexa* – por. Verg. *Aen.* VI 241: „*faucibus effundens supera ad convexa ferebat*”, VI 750: „*scilicet immemores supera ut convexa revisant*”.

⁶³ *stelliferosque* – epitet rzadki w pogańskiej literaturze antycznej, chętnie używany natomiast przez pisarzy chrześcijańskich.

⁶⁴ *Patris ... cernere vultus* – por. Fortunat. *Carm.* V 6, 12: „*cumerentur vultus patris*”.

⁶⁵ *vocibus una* – por. Verg. *Aen.* V 616: „*vox omnibus una*”.

⁶⁶ Wybieram lekcję *celsa* (obecną m.in. wydaniu Mutius 1515) w miejsce *celsi*.

⁶⁷ *superum... regnator* – wyrażenie klasyczne, zob. np. Verg. *Aen.* II 779; VII 558; X 437.

⁶⁸ *Venisti ... tandem / expectatus* – por. Verg. *Aen.* VI 687–688: „*Venisti tandem, tuaque exspectata parenti / vicit iter durum pietas*”. Mutius 1515, b iiii.

⁶⁹ *obscuras ... nocte latebras* – por. Lucan. VI 120: „*Non obscura petit latebrosae tempora noctis*”.

⁷⁰ *linquimus antra* – por. Verg. *Aen.* VI 157: „*linquens antrum*”.

⁷¹ *descendere ab astris* – por. Stat. *Theb.* XI 88–89: „*modo nempe horrendus ab astris / descendit vos usque fragor*”.

ipse luat, vitamque reis ut sponte rependat
 morte sua! Quid enim solio traxisset ab alto?⁷²
 Immortalis eras: mortalia fata subire 80
 suasit amor⁷³, flexit pietas, clementia culpam
 diluit, ut superas Tecum redeamus in oras⁷⁴.
 Duc, age, Te sequimur, Tibi fas⁷⁵, Te gloria solum
 tanta manet⁷⁶, iustum superata morte triumphum!⁷⁷
 Talibus intentis, croceo Titonia peplo 85
 aurea surgebat, rosei lux tertia mundi,
 lutea puniceis sparsit confinia flammis.
 Extemplo sublimis abit⁷⁷ circaque frequentes
 obsessam tenebris sedem noctemque relinquunt
 insignes animae⁷⁸, proceres vulgusque beatum, 90
 et notas repetunt auras terrasque revisunt.
 Hic postquam manifesta fides dubitantia solvit
 corda metu⁷⁹ charaeque simul genetricis amorem
 implevit⁸⁰, monuitque suos, mundoque resurgens,
 certa triumphato patefecit numina leto, 95
 ad Patrem superumque choros remeavit in astra.
 Grator haud umquam caelo nec laetior alto
 ulla dies orta est, tanta nec luce sereni
 arrisere poli, nitido nec purior orbe
 flammiferos Titan radianti gurgite currus⁸¹ 100
 extulit et claro spectavit ab aethere terras⁸².
 Quo rapit invalidas praeceps audacia⁸³ vires?

⁷² *solio ... ab alto?* – por. Verg. *Aen.* VIII 541: „Haec ubi dicta dedit, *solio* se tollit *ab alto*”; XI 301: „praefatus divos *solio* rex infit *ab alto*”.

⁷³ *suasit amor* – por. Ov. *Met.* VIII 90: „*Suasit amor* facinus”.

⁷⁴ *superas ... oras* – por. Prudent. *Dittochaeum* XLIII, 171: „sanctorum populus *superas* simul ivit ad *oras*”.

⁷⁵ *Duc, age ... fas* – por. Verg. *G.* IV 358–359: „*duc, age*, duc ad nos; *fas* illi limina divum / tangere”.

⁷⁶ *Te gloria ... manet* – por. Verg. *G.* I 168: „si *te digna manet* divini *gloria* ruris”.

⁷⁷ *sublimis abit* – por. Verg. *Aen.* I 415: „Ipsa Paphum *sublimis abit*, sedesque revisit”.

⁷⁸ *circaque frequentes ... animae* – por. Verg. *Aen.* VI 486: „*circumstant animae* dextra laevaue *frequentes*”.

⁷⁹ *solvit / corda metu* – por. Verg. *Aen.* I 562: „*Solvite corde metum*, Teucrici, secludite curas”.

⁸⁰ *genetricis amorem / implevit* – por. Verg. *Aen.* I 716: „magnum falsi *implevit genitoris amorem*”.

⁸¹ *flammiferos Titan ... gurgite currus* – por. Sil. *Pun.* I 209–210: „atque ubi fessus equos *Titan* immersit anhelos, / *flammiferum* condunt fumanti *gurgite currus*”.

⁸² *spectavit ab aethere terras* – por. Stat. *Theb.* VI 357: „Parnassi summo *spectabat ab aethere terras*”.

⁸³ *praeceps audacia* – por. Claud. *De raptu Proserpinae. Praef. ad lib. 1.*, 9; *In Rufinum* I 9, 34.

Quo summi secreta Dei spectacula cantu
 ordiar? Et divum caelestis ordine pompas
 exequar? Aut tantos capiam qua mente paratus? 105
 Tu quaecumque voles alti monumenta triumphi,
 qui nigris remeans duxisti victor ab umbris,
 pande mihi: quantum ipse dabis mihi dicere fas est⁸⁴.
 Scandebat nivea suspensus nube serenum
 aera libratis caeli per inania plantis 110
 Christus et aetherii repetens fastigia regni⁸⁵,
 sidereum redigebat iter dextraque salutis
 signa ferens, sanctas ducebat in ardua turmas
 expectante polo. Fulgebant vertice sacro
 Regis adorati vultus, unde omnia circum 115
 splendebant radiis, oculos quocumque ferebat,
 spectatus grata ridebat lampade mundus.
 Pone sequebantur comites examine longo⁸⁶,
 sublimes animae⁸⁷. Primo commissa parenti
 prima phalanx priscumque genus, cui clara propago⁸⁸ 120
 haerebat pastor, primus qui munera grato
 sacra Deo, primos laetis a matribus agnos⁸⁹
 obtulit et primus crudelia vulnera sensit⁹⁰,
 germanique manus, violentaque funera caedis,
 invidia suadente nefas. Prope frater, ademit⁹¹ 125
 qui luctum mortisque tulit solatia maesto
 patre satus prolesque, aevo documenta sequenti
 quae scripsit geminis, caelum scrutata, columnis,

⁸⁴ *umbris / pande ... mihi ... fas est* – por. Verg. *Aen.* VI 264–267: „Di, quibus imperium est animarum, *umbræ*que silentes / et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late, / *sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro / pandere res alta terra et caligine mersas*” (oraz podobieństwo znaczeniowe *dicere* oraz *loqui*).

⁸⁵ *Scandebat ... caeli per inania ... aetherii repetens fastigia regni* – por. Stat. *Achil.* I 619–620: „*scandebat roseo medii fastigia caeli / luna iugo*”, Lucan. IX 473: „*magni per inania caeli*”, Ambrosius Autpertus, *Vita SS. Paldonis Tazonis et Tatonis* 3: „*Scandere regna petunt sublimia corde sereno*”, Damas. *Carm.* II, 5: „*aetheriam petiere domum, regnumque piorum*”; IX, 5: „*aetherios petiere sinus et regna piorum*”.

⁸⁶ *Pone sequebantur comites examine longo* – por. Stat. *Silv.* V 1, 210: „*omne illic stipatum examine longo*”; Alessandro Cortesi, *Laudes bellicae*, 1043: „*Pone sequens fortuna deam comitatur ovantem*”.

⁸⁷ *sublimes animae* – por. Verg. *Aen.* VI 720.

⁸⁸ *clara propago* – por. Lucr. I 42.

⁸⁹ *munera ... Deo ... laetis ... matribus agnos* – por. Verg. *Aen.* I 635–636: „*pinguis centum cum matribus agnos, / munera laetitiamque dii*”.

⁹⁰ *vulnera sensit* – por. Ov. *Met.* XIV 771: „*mutua vulnera sensit*”.

⁹¹ *frater, ademit* – por. Catull. LXVIII, 20 i 92: „*frater adempte mihi*”.

et gens prisca simul septem quae in saecula vixit,
 casta Dei soboles, superis intenta, nec ullas 130
 illa hominum cupiit natas auramve secuta est.
 Hinc qui – diluvio terris undante – capaci
 puppe novos circum fluctus despexit et aequor
 insolitum, viduo servans animalia mundo.
 Et pater, et structa sedit qui filius ara 135
 mactandus, gladium spectans dextramque parentis,
 iussa parat dum sacra senex⁹², patriamque nefando⁹³
 crimine damnatam divinaque sulfura et ignes,
 ardentisque videre domos, pollutaque tecta
 qui sprevit, retro flexit quae lumina⁹⁴ coniunx 140
 in statuam mutata salis⁹⁵. Tum victus amore
 invicto iuvenis, bis septem qui tulit annos
 servitium, primas flammam pactosque hymenaeos⁹⁶
 suspirans iuxtaque natus, cui laeta iacenti
 visa iubar placido summittere sidera somno 145
 fraternosque suo stratos sub mergite culmos
 vidit adorantes, magni praesagia fati.
 Et fratrum fecunda cohors, numerosaque pubes,
 et clarus patrum sanguis, cui fusa per orbem
 immensum latis resonat patientia terris. 150
 Lecta manus patrum, quos inter maximus alti
 praecipuo splendore micans lux agminis ibat.
 Accepit rutilo fumantis vertice montis,
 aeterni qui iussa Dei magnusque sacerdos
 inscriptas humero gemmas tunicamque hyacintho 155
 intextam roseo, quam circum mala rubebant
 punica, qui primus radiantibus induit oris
 conspicuo fulgens ostro byssoque decorus,
 dum litat et flavo limbus circumsonat auro;
 monstratique heres sacri cultusque paterni; 160
 et volucres Phoebi potuit qui sistere currus
 produxitque diem victor; quique ora gigantis⁹⁷

⁹² *parat dum sacra* – por. Ov. *Pont.* III 2, 75: „*dumque parat sacrum*”.

⁹³ Wybieram w tym miejscu lekcję „nefando” (obecną m.in. wydaniu Mutius 1515) w miejsce „nefanda”.

⁹⁴ *retro flexit quae lumina* – por. Ov. *Met.* X 51: „*ne flectat retro sua lumina*”.

⁹⁵ *in statuam mutata salis* – por. Sedul. *Carm. Pasch.* I 122.

⁹⁶ *pactosque hymenaeos* – por. Verg. *Aen.* IV 99: „*quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos*”.

⁹⁷ *ora gigantis* – por. Ov. *Ib.* 597: „*salias super ora gigantis*”.

accinctus funda fregit citharaque canoros
 arguta cecinit modulato carmine psalmos.
 Et qui divisas sicco pede transiit undas⁹⁸ 165
 fluminis, hospitio gratus dum praemia natum
 dat sterili et functum vita dum suscitatur orbae.
 Quemque utero exceptum cetus vectare per undas
 aequoreas⁹⁹ valuit tutumque exponere terris.
 Atque oculis captus tenebris quem sparsit hirundo, 170
 nec prius aspexit lustrari lampade caelum¹⁰⁰,
 oblita quam natus servato lumina piscis
 felle ducis monitu abstersit. Tum flebile threnos
 qui scripsit querulos numeris; quique ora leonum
 saeva lacu medio securus mulsit et unguis. 175
 Et qui mulcenti portavit prandia raptus
 vertice per vacuum; simul et fornace profunda
 impia qui tumidi risere incendia regis;
 quique memor leges Chaldaeis ignibus ustas
 reddidit; et septem, fortissima pectora, fratres, 180
 qui lingua et manibus scelerato vulnere caesis,
 subiectas passi flammam sartagine clausi.
 Mille aliis clari gestis aciesque subibant,
 quaeque suum comitata ducem. Mille agmina passim
 cernere erat variosque globos, quos altus honore¹⁰¹ 185
 praestabat. Regum natam qui sanguine prisco¹⁰²
 reginam caelo genuit matremque Tonanti,
 et modo Iordanis dominum qui laverat undis,
 quique crucem merito passus dextraque pependit:
 tantum extrema fides summique modestia voti 190
 praestitit. Assertis surgebat in aethera divis
 ordine quisque suo. Quos ingens turba volucrum

⁹⁸ *sicco pede transiit* – por. Ambros. *De Excid. Urb. Hieros.* V 41: „*transisse per maria sicco pede*”.

⁹⁹ *exceptum cetus vectare per undas / aequoreas* – por. Ambros. *Hex.* IV 4, 13: „*eumdemque cetus excipiens*” oraz V 11, 35: „*quem cetus excepit ad vitam*”, Ov. *Met.* V 498–499: „*per aequoris undas / advehar*”.

¹⁰⁰ *lampade caelum* – por. Lucan. I 532–533: „*nunc sparso lumine lampas / emicuit coelo*”, Flodoardus Remensis, *De triumphis Christi apud Italiam* X: „*emisso resplendent coelitus igne / lampades*”.

¹⁰¹ *altus honore* – por. Verg. *Aen.* XII 140: „*hunc illi rex aetheris altus honorem*”.

¹⁰² *sanguine prisco* – por. Verg. *Aen.* VII 706–707: „*Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum / agmen*”, Lucan. V 17–18: „*si sanguine prisco / Robur inest animis*”, Stat. *Theb.* III 600–601: „*huic ampla quidem de sanguine prisco / nobilitas*”, Iuvenec. I 186: „*Inter quae primos prisco de sanguine vatam*”.

infantum, dulces animae¹⁰³, nunc ore decoro
 et risu ambibant, nunc oblectamine vocum
 certantes, blandis implebant cantibus aures. 195
 Hi sunt, quos Veneris non attigit ulla voluptas,
 nec macula infecit teneros, nam vulnere acerbo
 insontes primo liquerunt limine vitam.
 Tunc hilaris, caelum scandens, manus astra¹⁰⁴ subibat,
 candida supremi decus et pars magna triumphi. 200
 Nec pia femineo cessabat gloria sexu.
 Prima parens alias acies ac signa regebat¹⁰⁵,
 atque alios amissa choros in regna vocabat
 morte recepta ducis¹⁰⁶. Matrum spectabilis ordo¹⁰⁷
 hanc, natae castaeque nurus, neptesque¹⁰⁸ secutae. 205
 Quaeque diu sterilis fecundam sponte mariti
 connubio¹⁰⁹ famulam iunxit sobolemque benigno
 illius amplexu fovit¹¹⁰; sua gaudia partus
 attulit et nato arrisit despecta senectus.
 Et quae sopiti lectum subiere parentis 210
 et fratres peperere sibi, ne stirpe carerent.
 Hic amor in Venerem duxit, non foeda voluptas:
 humanum reparare genus solumque putantes
 orbe patrem toto mundi superesse favillis.
 Tum mater, gemini sensit quae proelia fetus, 215
 dum properat nascique prior dum pugnat uterque:
 hic manibus retrahitque pedes, hic calce repellit.
 Et quae coniugium furtim thalamosque sororis
 praeripuit, septemque alios deduxit in annos;
 utraque cara Deo, communis ferre mariti 220
 alternas contenta vices, tantum aemula partus.

¹⁰³ *dulces animae* – por. Stat. *Theb.* I 632.

¹⁰⁴ *scandens manus astra* – por. Flodoardus Remensis, *De triumphis Christi sanctorumque Palaestinae* II 18: „Ipse manum digno scandentibus astra meatu”.

¹⁰⁵ *signa regebat* – por. Sil. *Pun.* XV 325.

¹⁰⁶ *amissa ... regna ... recepta* – por. Liv. XLV 13: „regnum patrium prope amissum recepissent”, Claud. *Cons. Stil.* III 80: „et amissas vires et regna recepit”.

¹⁰⁷ *spectabilis ordo* – por. Sil. *Pun.* VI 657.

¹⁰⁸ *natae castaeque nurus neptesque* – por. Ov. *Pont.* II 2, 73: „adde nurus neptesque pias natosque nepotum” (oraz znaczeniowe podobieństwo *castae* i *pias*).

¹⁰⁹ *sterilis fecundam ... mariti / connubio* – por. Sedul. *Carm. Pasch.* I 202–203: „sterilemque marito / fecundavit anum”, Arat. *De act. apost.* II 352–353: „...sterilique marito / connubii frigeret amor”, August. *De civ. D.* XXXVIII: „quae cum esset sterilis, ancillam suam [...] marito dedit”.

¹¹⁰ *sobolemque benigno ... amplexu fovit* – por. Ennod. *Epith. Maximi, Praef.*: „sobolem fotu complexa benigno” (oraz podobieństwo znaczeniowe i brzmieniowe *amplexu* i *complexa*).

Quaeque sub umbroso respondit tegmine palmae
 et Solymos octo rexit iustissima lustris,
 consilio et longam peperit post bella quietem¹¹¹.
 Et quae iudicium salvo intemerata pudore 225
 pertulit et falso convicit crimine testes¹¹².
 Assyriis et quae voluit se credere castris,
 aeternum meditata decus, caesique cruore
 aspersit viduas animoso vulnere palmas
 hostis et obsessae victrix caput intulit urbi. 230
 Huic regina comes patruum formosa gementem
 et populum tutata suum. Sine nomine circum
 turba frequens laeta divas complexa corona.
 At geminae claras inter duo lumina¹¹³ matres¹¹⁴
 tendebant gressus liquida regione volucres: 235
 altera, quae dominam caeli terraeque potentem
 ediderat, felix sero tamen altera fetu¹¹⁵,
 qui regis precursor iter monstravit et illo
 femineo maior partu non attigit auras.
 Innumerae aliae, castis quae millibus ibant, 240
 admixtae et vario concordēs ore canebant¹¹⁶.
 Quis turbam variosque duces, populique beati
 signa canat densasque acies? Quisve inclita dicit
 nomina¹¹⁷ siderei scandentis summa triumphi¹¹⁸?
 Scindebant puras auras puroque volabant 245
 orbe viri matresque simul, castaeque puellae,
 annosique senes, puerique et laeta iuventus,
 praecipue vates experti vera fidemque
 dictorum, pulchro subeuntes agmine¹¹⁹ pompae,
 sacra manus dilecta Deo, quae numine vero 250
 afflata et sancti stimulis agitata calorīs,

¹¹¹ *longam ... quietem* – por. Lucan. II 650: „*longaeque quietis*”.

¹¹² *falso ... crimine testes* – por. Tac. *Hist.* IV 25: „*falso crimine testis*”.

¹¹³ *inter duo lumina* – por. Ov. *Met.* XII 314.

¹¹⁴ *geminae ... matres* – por. Fortunat. *Ad Radegundem et Agnetem*, 22.

¹¹⁵ *felix ... fetu* – por. Iuvenc. I 121–122: „*Felix* o femina, salve, / felicem gestans uteri sinuamine foetum”.

¹¹⁶ *vario concordēs ore canebant* – por. Ov. *Met.* IX 419: „*ore Themis, vario*”, Flodoardus Remensis, *De triumphis Christi Antiochiae* II 10: „*Concordi Dominum laetaque canentia laude*”.

¹¹⁷ *inclita ... nomina* – por. Val. Flacc. V 480: „*inclita nomina*”.

¹¹⁸ *scandentis ... triumphi* – por. Liv. XLII 49: „*Triumphantem* mox cum exercitu victore *scandentem* in Capitolium”.

¹¹⁹ *pulchro ... agmine* – por. Val. Flacc. III 522: „*respicit ac pulchro* venantes *agmine* Nymphas”.

eventus rerum caelique arcana reclusit¹²⁰.
 Una omnes dulci mulcentes sidera cantu,
 aetherias arces promissaque regna petebant. 255
 Interea laeto divorum ianua caelo
 ardua laxabat supremi tecta Parentis
 caelicolumque domos placidas, clarosque penates.
 Aurea perpetuis superum laquearia flammis
 ardebant, sacrique tholi, sedesque Tonantis,
 stellataeque fores accensa per atria lucem 260
 spargebant, nitidis ignem miscentibus astris.
 Regia sublimi pompa luxuque beato
 obvia prodibat, caelique exercitus omnis.
 Summa Potestates ducebant agmina et altae
 Virtutes, celsique Throni. Tum classica sancto 265
 ore procul clangore pio pia signa canebant¹²¹,
 victoris vexilla Dei lectasque cohortes
 in superum coetus longo testantia cantu.
 At circum propiore sono recinente, citatis
 ad citharam levibus digitis plectroque¹²² volanti, 270
 innumera certante lyra, discrimina mille,
 mille¹²³ fides ictis vario modulamine chordis
 et totidem surgens ad sacras barbitus odas
 edebat, duplicesque manus agitantia naula
 cymbalaeque, et pulsus resonabat bractea palmis, 275
 tinnitus tremula crispans ad carmina dextra¹²⁴.
 Nec minus obliquas iungebat consona voces
 plurima compactis respondens tibia¹²⁵ cannis
 et sinistra, et grato crepitantia tympana bombo,
 sambucae et molles numeri, quos temperat unda 280
 hydraulis, caeleste melos referente monaulo,

¹²⁰ *caelique arcana reclusit* – por. Flodoardus Remensis, *De triumphis Christi apud Italiam* II: „visitat extorrem, *coelique arcana recludit*”.

¹²¹ *classica ... signa canebant* – por. Lucan. IV 186–187: „*Classica* dent bellum; saevos tu negligite *cantus*: / *Signa* ferant”.

¹²² *citatis ... digitis plectroque* – por. [Beda] *De libro Psalmorum, Praef. II*: „Psalmus proprie est illa consona melodia quae ex chordis musici instrumenti, id est, psalterii, *digitis* aut *plectro citatis* redditis”.

¹²³ *discrimina mille, / mille* – por. Petrarca, *Epystole metricae* III 23, 32–33: „Leditur hic gratis, cuius *discrimina mille, / Mille* artes et *mille* vie parque omnibus error”.

¹²⁴ *tremula ... dextra* – por. Ov. *Fasti* V 511: „dumque mora est, *tremula* dat vina rubentia *dextra*”, Petron. *Sat.* CXXIV: „sanguineam *tremula* quatiebat lampada *dextra*”.

¹²⁵ *plurima ... tibia* – por. Castellano da Bassano, *Poema Venetiane pacis* I 509: „*Plurima* cum rauco stridebat *tibia* cornu”.

divinos iunxere modos rhythmosque sonantes
 acta Dei. Tales modulans symphonia cantus,
 laeta triumphantes revocabat in aethera divos¹²⁶.
 Ut valvas tetigere poli, exultantia claustra 285
 intrantem sensere Ducem, micuere benignis
 ignibus¹²⁷ et dulci tonitrus crepuere sereno.
 Accepit lux alma pios fovitque beati
 aura loci. Incedunt pariter speciemque tuentur
 aeterni summique Boni. Domus alta nitebat 290
 divino fulgore, acies dum templa¹²⁸ subirent
 celsa poli mediasque vias super astra tenerent.
 Ventum erat ad caeli solium mundique tribunal,
 quo summa aeterni fulgebant ora Parentis.
 Tum vero auditae voces et carmina sacris 295
 dicta choris; laudes et fortia gesta triumphi
 tollebat gavisa manus gratesque canebat
 ante pedes affusa Ducis¹²⁹, vultuque sereno
 intentos oculos mentesque aeterna voluptas
 pascebat, geminata pio tum gaudia plausu 300
 laetitiaque suis explebant pectora votis.
 Ipse Triumphator magno cum Patre sedebat
 sublimis, dextram sedem sceptrumque tenebat
 maiestate pari, unde aequa ditione gubernat
 omnia: sola eademque tribus sociata potestas. 305
 Quae facies, quaeve ora Dei, quis cultus Olympo,
 quove Pater Natum vultu amplexuque recepit,
 dicere mortali vetitum, nec scire volenti
 plura datur; superantque meas caelestia vires.
 Sed cum summa dies aderit, cum nostra redibunt 310
 corpora post obitus¹³⁰, ubi flamma vindice¹³¹ mundus
 arserit, aetherios vultus habitusque licebit

¹²⁶ *revocabant in aethera divos* – por. Sil. *Pun.* IX 486–487: „Gradivus atrox remeantis in aethera divae / abscessu revocat mentes”.

¹²⁷ *micuere ... ignibus* – por. Flodoardus Remensis, *De triumphis Christi apud Italiam* XIV: „Caecatosque umbrans populos, micat ignibus aer”.

¹²⁸ *domus alta nitebat ... acies ... templa* – por. Tib. III 7, 183: „Nam mihi, cum magnis opibus domus alta niteret” oraz Tac. *Hist.* V 13: „visae per caelum concurrere acies, rutilantia arma et subito nubium igne concludere templum”.

¹²⁹ *ante pedes affusa Ducis* – por. Claud. *De raptu Proserpinae* I 49: „ante pedes soliumque ducis fudere severam”.

¹³⁰ *redibunt / corpora post obitus* – por. Prudent. *Cath.* X, 93–95: „Sic corpora mortificata / Redeunt melioribus annis: / Nec post obitum recalescens”.

¹³¹ *flamma vindice* – por. Ov. *Met.* I 230: „vindice flamma”.

cernere, cum densa Iudex in valle sedebit
 aeternus, iusta decernens ultima lance.
 O, utinam dextra liceat sedisse Tonantis
 electos inter cuneos aedesque beatas
 scandere et extremo saltem remeare triumpho!

315

MACARIO MUZIO, SZLACHCIC Z CAMERINO

PIEŚŃ O ZWYCIĘSTWIE CHRYSYUSA

[1] Śpiewamy o zejściu do piekieł, o bramach otchłani przełamanych uderzeniem niebiańskiej prawicy, o złupionych jaskiniach króla mroku. Rozpocznij, bogobojna Muzo, pieśń o zwycięstwie Chrystusa. Opowiem o widowiskach niebiańskiego królestwa, [5] o tym, jak Chrystus, obleczony w niezmierzone światło, zszedł w przeraźliwe ciemności, do domu śmierci i królestwa milczących, jak wdarł się w zamknięte bramy drżącego ze strachu Erebu. Przeraził się okrutny strażnik¹³² na wstrząs królestwa Orkusa¹³³. [10] Upadły daleko bramy Disa¹³⁴ pod uderzeniem, które rozerwało ich zawiasy. Strach obleciał pałac królewski bladego Awernu¹³⁵, a niespokojny zastęp czarnych siostr ukrył swoje potworne oblicza wśród złęcznionych węży¹³⁶. Na nadejście Boga zdrząło ze strachu berło odsłoniętej Nocy i wypadło zaraz z ręki osłupiałego tyrana. [15] Dusze zmarłych ruszyły do kryjówek na dnie otchłani, w bezładny Chaos i sekretne ustronia Tartaru. On zaś wstąpił z jaśniejącym czołem w stojące otworem królestwo ciszy i rozpraszał obłoki i nocne ciemności, usuwając sprzed oczu cienie pogrążonego w mroku świata¹³⁷. [20] Wszystko, co stało na drodze, rzucało się do Jego stóp i leżało zrównane z ziemią. Stanęły w bezruchu na nadejście Króla czarne rozlewiska, które dziewięciokrotnie opływają styksową krainę, i nie wylewały już swych łez; wstrzymał smutne wody Kokytos¹³⁸ i przestał płynąć.

Chrystus stanął pośrodku zgromadzenia czystych i świętych mężów, [25] którzy, umieszczeni niegdyś w podziemnej siedzibie trwali w radosnym

¹³² OKRUTNY STRAŻNIK – pies Cerber, pilnujący bram piekła.

¹³³ ORKUS – Pluton, władca podziemi.

¹³⁴ DIS – Dis Pater, inna nazwa boga zmarłych.

¹³⁵ AWERNUS – wulkaniczny krater niedaleko Kume w Italii, uznawany przez Rzymian za wejście do podziemi; metonimicznie same podziemia.

¹³⁶ NIESPOKOJNY ZASTĘP [...] WĘŻY – mowa o Furiach, chtonicznych boginiach zemsty, które zamiast włosów miały węże.

¹³⁷ CIENIE POGRAŻONEGO W MROKU ŚWIATA – zwycięstwo światła nad ciemnością – jeden z kluczowych dla chrześcijaństwa motywów – było także toposem u Wergiliusza (zob. np. *Aen.* X 256–257, *Mor.* 13).

¹³⁸ KOKYTOS – „rzeka lamentu”, jedna z pięciu rzek Hadesu.

oczekiwaniu na zbawienie¹³⁹. Otworzył usta, tak bardzo upragnione przez świętych ojców, i uwolnił ich piersi od długich trosk takimi słowami:

„Zajaśniał obiecany dzień. Ja, Bóg, zstąpiłem z wysokości. [30] Przyjąwszy ludzką postać, doświadczyłem życia w ciele i niedoli śmiertelników. Stałem się człowiekiem, pozostając zarazem Bogiem; odczuwałem, zgodnie z wolą srogiego losu, chłód oraz upały i poniosłem straszną śmierć od ran, Ja – twórca życia. Będzie wolno dotknąć [35] wielkiej rany w mym boku i przeszytych gwoźdźmi dłoni oraz stóp, gdy w zapieczętowanym grobie przyjmę ponownie ciało i jako pierwszy zmartwychwstanę, nie podlegając już dłuższej śmierci. Moją śmiercią odkupiłem życie ludzi, które należało zbawić. Tak właśnie, o ojcowie, wypełniłem mistyczne przepowiednie, [40] ukryte niegdyś pod zagadkowymi metaforami.

Te zaś prorocтва, które jeszcze czekają na wypełnienie, zaraz dopełnię. Niech otworzą się teraz wasze więzienia! Niech jęczy podeptana Pycha – potępiony jej hełm, jej kark ujarzmiony. [45] Zazdrość, która smuci się z powodzenia innych, niech nadzwyczaj boleje nad waszym szczęściem. Gniew niech zaciska szczęki, które zboczyła krwią wściekłość, gnuśne Lenistwo niech potępi spokojny żywot. Niech ponad miarę oszalałe pragnienia: Chciwość gromadzenia złota, [50] Nieczystość pożądająca plugawej Wenus i pozbawione hamulców Łakomstwo pozostaną na wieczność w ślepych jaskiniach mroku. Wy zaś, szczęśliwe dusze, żywo podążcie za mną w triumfie ku wysokiemu sklepieniu. Zaprowadzę was wysoko ponad gwiazdy, i ponad rozgwieżdżone niebiosy, gdzie błogosławionych czeka wieczne królestwo. [55] Dam ujrzeć twarz Ojca, do którego jestem podobny, i dam wam odpocząć w niebiańskiej światłości”.

Niezmierną radość biła od jaśniejącego pięknem oblicza Chrystusa i wypełniła szczęśliwe dusze. Dzięki Bożej obecności styksowa kraina [60] ujrzała niebieską chwałę. W milczeniu radują się Jego widokiem, gdyż bojaźń Boża wstrzymuje ich przed wydaniem okrzyków uznania. Gdy jednak Chrystus skończył mówić i nadeszła ich kolej, pobożny tłum zaczął wyrażać swą wdzięczność i zakrzyknął jednym głosem:

[65] „Zstąpiłeś, o władco niebian, ze swego wysokiego pałacu w ciemności, przyszedłeś zobaczyć nasz świat podziemny, brudne, pozbawione światła domostwa i spowite w mroku, ukryte w głębinach ziemi królestwo. Nadszedłeś wreszcie, tak bardzo wyczekiwany przez nas, zamkniętych w więzieniu Erebu, i nie zawiodłeś naszej nadziei – [70] wolno nam spojrzeć w twarz triumfującego Wodza! Ty jesteś zwycięzcą Awernu, Tyś zbawieniem ludzkiego rodzaju. Ty uwalniasz nas z kajdan i przyćmiewasz głębinę skazane na trwanie w mroku nocy. Za Twoim przewodnictwem opuszczamy jaskinie Tenaru¹⁴⁰, potworne

¹³⁹ Chrystus znajduje się w tzw. *limbus patrum*, gdzie przebywają sprawiedliwi ze Starego Testamentu.

¹⁴⁰ JASKINIE TENARU – według greckiej mitologii w jaskini położonej w pobliżu peloponeskiego miasta Tainaros (łac. Taenarus) znajdowało się wejście do podziemi.

miejsca, przeraźliwe cienie i ukryte w głębinach pieczary. [75] O Boskie miłosierdzie! Skądże ród śmiertelników mógł sobie na to zasłużyć? Jakże mógł mieć na to nadzieję? Oto Król zstąpił z nieba, aby przybrać postać niewolnika¹⁴¹, samemu ponieść karę za grzeszników i z własnej woli odkupić żywot winnych. Cóż mogło ściągnąć Go z wysokiego tronu? [80] Byłeś nieśmiertelny, lecz miłość skłoniła Cię do tego, byś dzielił z ludźmi śmiertelny los. Kierowało Tobą miłosierdzie, Twa łaska zmyła nasze winy, byśmy mogli powrócić wraz z Tobą do niebiańskiego królestwa. Prowadź, a my podążymy za Tobą jako pochód triumfalny, który wysłużyłeś sobie, zwyciężając śmierć: tak godzi się Tobie, na Ciebie jednego czeka tak wielka chwała!”

[85] Po tych słowach powstała złota ukochana Titonosa¹⁴², ubrana w szafranową suknię, różane światło trzeciego dnia, i rozsypała purpurowe promienie po bursztynowych krańcach świata. Natychmiast uniósł się Jezus ku górze, a wokół niego [90] liczne wspaniałe dusze – prowadzący pochód i tłum błogosławiony – opuszczały tonącą w nocnych ciemnościach krainę, wracały, by odetchnąć znanym sobie powietrzem, znów odwiedzały dobrze znaną ziemię. Tu zaś, gdy objawiona przez widoczne znaki wiara uwolniła wątpliwe serca od strachu, i gdy ukoił spragnione miłości serce drogiej matki¹⁴³ oraz napomniął swych uczniów, unosząc się ze świata, [95] zwycięstwem nad śmiercią objawił ponad wszelką wątpliwość swą boską moc i powrócił do nieba, do swego Ojca i anielskich chórów. Nie nastał nigdy dzień miłszy lub radośniejszy dla wysokiego nieba; nigdy na sklepieniu niebieskim nie zajaśniał tak pogodny uśmiech, nigdy też w jasnym powietrzu czystszy [100] Tytan¹⁴⁴ nie wznosił rozplómiennego rydwanu znad błyszczących wód i nie przyglądał się ziemi z krystalicznego eteru.

Lecz cóż to, porywczą zuchwałość owłada moimi wątłymi siłami, że opiewać zacynam w pieśni tajemne widowiska najwyższego Boga? Czyż zdołam wedle

¹⁴¹POSTAĆ NIEWOLNIKA – łac. „servi formam” (w. 77) – junktura wykorzystywana często przez poetów chrześcijańskich w odniesieniu do przyjęcia przez Chrystusa ciała śmiertelnego.

¹⁴²UKOCHANA TITONOSA – czyli Aurora. Epitet „Titonia” oznacza „związana z Titonosem”, „należąca do Titonosa”. Jest to nawiązanie do mitu o Eos i Titonosie. Był on synem króla trojańskiego Laomedona i bratem Priama. Zakochała się w nim bogini poranka – Eos (rzymska Aurora) i wyprosiła u Zeusa dar nieśmiertelności dla umiłowanego. Zapomniała jednak poprosić o dar wiecznej młodości i w skutek tego młodzieniec zestarzał się i nadzwyczajnie skurczył. Zeus z litości zamienił go w świerszcza. Na temat obrazu Aurory przynoszącej kolejny dzień por. Ov. Met. III 149–150: „Altera lucem / cum croceis invecta rotis Aurora reducet”, „Jutro, skoro Jutrzenka wjeździe na złotym wozie” (przeł. A. Kamieńska).

¹⁴³UKOIL SPRAGNIONE MIŁOŚCI SERCE DROGIEJ MATKI – łac. „charaeque simul genetricis amorem / implevit” (ww. 93–94), por. Verg. Aen. I 716: „magnum falsi implevit genitoris amorem”. W Eneidzie Kupidyn przybrał postać syna Eneasza, Askaniusza (stąd Eneasza jest jego fałszywym rodzicem, *falsi... genitoris*), aby napełnić kartagińską królową Dydonę zgubną miłością do trojańskiego bohatera. Muzio zamienia udawany afekt Kupidyna-Askaniusza do Eneasza na czystą miłość Chrystusa i Matki Boskiej.

¹⁴⁴TYTAN – grecki bóg Helios (utożsamiany z rzymskim Słońcem), jeden z Tytanów.

porządku opisać do końca niebiański orszak błogosławionych? [105] Z jakim duchem podejmę się tak wielkiego przedsięwzięcia? Objaw mi wybrane przez Ciebie dzieła wielkiego triumfu, Ty, któryś jako zwycięzca powrócił z krainy mrocznych cieni – wolno mi opisać to tylko, co sam przede mną odsłonił.

Lekkiymi krokami wstępował Chrystus na śnieżnobiałej chmurze przez jasne [110] powietrze, przez podniebny przestwór, ponownie szedł drogą gwiazdistą, kierując się ku szczytom niebiańskiego królestwa. W prawej dłoni trzymał sztandar zbawienia¹⁴⁵ i prowadził święte zastępy¹⁴⁶ ku wysokościom, a całe niebiosy trwały w oczekiwaniu. Jaśniało święte, [115] godne czci oblicze Króla i opromieniało wszystko dookoła, a gdziekolwiek padł Jego wzrok, radował się miłym blaskiem świat¹⁴⁷. Za Nim zdążali długim szeregiem Jego towarzysze drogi, dusze szlachetne.

[120] Pierwszą falangę¹⁴⁸ prowadził pierwszy rodzic z dawnego pokolenia¹⁴⁹, a u jego boku szedł wspaniały syn¹⁵⁰ – pasterz, który jako pierwszy złożył miłą Bogu ofiarę, młode baranki zrodzone przez płodne matki. On też jako pierwszy poniósł okrutne rany zadane ręką rodzonego brata¹⁵¹ i gwałtowną śmierć, [125] gdy zawiść zrodziła zbrodnię. Obok niego szedł brat zrodzony przez pogrążonego w smutku ojca, który załagodził żalobę i przyniósł pocieszenie w śmierci¹⁵². Następnie potomstwo, które – zbadawszy niebo – zapisało dla przyszłych pokoleń swe odkrycia na dwóch kolumnach oraz starodawny ród, który żył siedem wieków – [130] czyści potomkowie Boga, pochłonięci sprawami nieba, którzy nie pożąдали żadnej z córek ziemskich, ani nie gonili za ich pięknem¹⁵³. Za nimi ten, który w czas potopu¹⁵⁴ spoglądał z obszernej łodzi na nowe fale i nieznanne

¹⁴⁵ SZTANDAR ZBAWIENIA – wedle tradycyjnego obrazowania (por. np. hymn Wenancjusza Fortunatusa *Vexilla regis prodeunt*) Chrystus niesie sztandar zwycięstwa, tak jak w rzymskim triumfie.

¹⁴⁶ ZASTĘPY – w oryginale *turmae* – niewielkie oddziały rzymskiej kawalerii.

¹⁴⁷ Tradycyjny obraz Chrystusa-słońca, zob. np. Alcuin. *Carm.* LXVIII, 7–8: „Sol rutilans radiis domibus splendescit in altis; / lumine perpetuo Christus in arce poli”, „Słońce jaśniejąc promieniami rozbłyska w położonych na wysokościach komnatach – / Chrystus wiecznym jaśniejącym światłem w niebiańskim pałacu”.

¹⁴⁸ FALANGĘ – szyk bojowy piechoty greckiej.

¹⁴⁹ PIERWSZY RODZIC – praojciec Adam.

¹⁵⁰ WSPANIAŁY SYN – Abel.

¹⁵¹ RODZONEGO BRATA – Kain.

¹⁵² BRAT [...] W ŚMIERCI – Set, którego narodziny miały zrekompensować pierwszym rodzicom utratę Abla. Połączenie „*frater, ademit*” jest być może literackim echem zwrotu Katullusa do jego zmarłego brata (LXVIIIa, 20; LXVIIIb, 52: „*frater adempte mihi*”).

¹⁵³ POTOMKOWIE [...] O ICH WZGLĘDY – mowa Setytach, synach Seta. Jak podaje Józef Flawiusz w *Starożytnościach żydowskich* (I 2, 3), Setyci rozwinęli wiedzę astronomiczną. Obawiając się, żeby ich odkrycia nie zginęły w wielkim ogniu i powodzi, które przepowiadał Adam, wzniesli dwie kolumny – jedną z cegły, a drugą z kamienia, na których zapisali zdobytą wiedzę. Nawiązanie do czystości fizycznej Setytów por. Rz 6, 1–2.

¹⁵⁴ TEN, KTÓRY W CZAS POTOPU – Noe.

wcześniej wodne głębiny, zachowując istoty żyjące dla ogołoconej ze wszystkiego ziemi. [135] Potem ojciec i syn, który siedział na wzniesionym ołtarzu, czekając na śmierć i spoglądając na miecz oraz prawicę ojca, podczas gdy starzec przygotowywał obrzęd wedle Boskiego rozkazu¹⁵⁵. Następnie ten, który odwrócił z pogardą wzrok od ojczyzny potępionej za grzechy niczemne, od spuszczonej przez Boga siarki i pożogi, płonących mieszkań i domostw nieczystych, [140] a także jego żona, która spojrzała do tyłu i została przemieniona w słup soli¹⁵⁶. Potem młodzieniec zwyciężony miłością niezwyciężoną, który przez czternaście lat znosił niewolę, wdychając do pierwszej miłości i przyobiecanego małżeństwa¹⁵⁷. Obok niego syn, który w czasie spokojnego snu [145] ujrzał rozradowane ciała niebieskie opromieniające go swoim blaskiem i snopy swych braci padające przed jego snopkiem na twarz i adorujące go – zapowiedź wielkiego losu¹⁵⁸. Szła też płodna kohorta braci, liczny zastęp młodzieży¹⁵⁹, a także szlachetny potomek stryja¹⁶⁰ – wieść o jego cnocie cierpliwości rozlała się po ogromnym świecie [150] i rozbrzmiewała po szerokich ziemiach. Dalej szedł znakomity zastęp ojców, pomiędzy którymi szczególnym światłem jaśniał największy wódz¹⁶¹ dostojnej kolumny, ten, który na rozognionym wierzchołku zasnutej dymem góry otrzymał przykazania od nieśmiertelnego Boga, a także wielki kapłan¹⁶², który jako pierwszy w czasie składania ofiary [155] przywdział na ramiona ozdobione napisami klejnoty¹⁶³ i tunikę utkaną z różanego hiacyncu, obszytą purpurowymi jabłkami granatu; twarz jego promieniała światłem i zdobny był we wspaniałą purpurę i bisior, a brzeg jego szaty dźwięczał złotym złotem¹⁶⁴. [160] Był wraz

¹⁵⁵ OJCIEC I SYN [...] BOSKIEGO ROZKAZU – Abraham i Izaak. W wersji 137 odnaleźć można echo opisu przygotowań do ofiary, którą miano złożyć z Orestesa lub Pyladesa w scytyjskiej świątyni Diany („*parat dum sacra senex*”, por. Ov. *Pont.* III 2, 75: „*dumque parat sacrum*”).

¹⁵⁶ TEN, KTÓRY ODWRÓCIŁ [...] A TAKŻE JEGO ŻONA [...] W SŁUP SOLI – Lot i żona Lota. Łac. „*retro flexit quae lumina coniux*” (w. 140), por. Ov. *Met.* X 51: „*ne flectat retro sua lumina*” oraz X 57: „*flexit amans oculos*” (o Orfeuszu, który wyprowadzając Eurydykę z podziemi, wbrew zakazowi odwrócił się i w ten sposób utracił ukochaną).

¹⁵⁷ MŁODZIENIEC [...] MAŁŻEŃSTWA – Jakub. Zob. Rdz 29, 1–35).

¹⁵⁸ SYN [...] LOSU – Józef. Zob. Rdz 37, 5–11.

¹⁵⁹ PŁODNA KOHORTA BRACI, LICZNY ZASTĘP MŁODZIEŻY – bracia Józefa.

¹⁶⁰ SZLACHETNY POTOMEK STRYJA – Hiob. Według genealogii dołączonej w Septuagincie na końcu księgi Hioba, był on wnukiem Ezawa, brata Jakuba.

¹⁶¹ WÓDZ – Mojżesz.

¹⁶² WIELKI KAPŁAN – Aaron.

¹⁶³ KLEJNOTY – w tekście łacińskim *gemmae*. Chodzi o umieszczane na naramiennikach efodu (szata arcykapłana) onyksowe kamienie w złotej oprawie, na których wyryto po sześć imion synów Jakuba (razem dwanaście pokoleń Izraela). Zob. Wj 28, 9–13.

¹⁶⁴ TUNIKĘ UTKANĄ Z RÓŻANEGO HIACYNITU [...] DŹWIĘCZAŁ ZÓŁTYM ZŁOTEM – opis sukni arcykapłańskiej, utkanej z fioletowej purpury. Była ona u dołu obszyta jabłkami granatu i złotymi dzwoneczkami, które dźwięczały, gdy Aaron wchodził do Miejsca Świętego, aby sprawować ofiarę, i gdy zeń wychodził. Zob. Wj 28, 31–35. Te i inne części stroju arcykapłana wykonano „ze złotych nici, fioletowej i czerwonej purpury i karmazynu oraz kręconego bisioru” (Wj 28, 5).

z nim też jego syn¹⁶⁵, spadkobierca ojcowskich świętych obrzędów. Był i ten, który zdołał wstrzymać bieg skrzydlatego rydwanu Feba i dzień wydłużył¹⁶⁶ oraz ten, co przepasany procą pokonał giganta i wyśpiewywał miło brzmiące psalmy przy akompaniamencie dźwięcznej gitary¹⁶⁷. [165] Dalej ten, który, rozdzielivszy fale, suchą stopą przeszedł po dnie rzeki, i który z wdzięczności za okazaną gościnność dał nieplodnej w nagrodę syna, a później przywrócił go do życia¹⁶⁸. Następnie szedł ten, którego wieloryb poniósł w swoim wnętrzu przez morskie fale i bezpiecznie wypuścił na ląd¹⁶⁹, [170] a także ten, którego oczy zasnuła ciemnościami jaskółka, i który nie wcześniej zobaczył niebo oświetlone słoneczną pochodnią, nim syn jego z napomnienia wodza nie przetaił mu skalanych oczu rybią żółcią, którą w tym celu zachował¹⁷⁰. Za nimi szedł twórca pełnych zawożenia żałobnych trenów¹⁷¹, a dalej ten, który [175] w głębi jaskini głaskał spokojnie dzikie paszcze i łapy lwów¹⁷². Szedł i ten, który przyniósł tamtemu posiłek, poniesiony za czubek głowy przez powietrzny przestwór¹⁷³; zdążali też ci, którzy w wielkim piecu drwili razem z bezbożnych płomieni pysznego króla¹⁷⁴. Oprócz nich szedł i ten, który dzięki swej pamięci przywrócił Prawa utracone w chaldejskich płomieniach¹⁷⁵, [180] oraz siedmiu mężnych duchem braci, którym zadano bezbożne rany, odcinając język i ręce, i którzy przecierpieli płomień rozniecone pod patelnią, w której zostali zamknięci¹⁷⁶.

Za nimi szły tysiące oddziałów słynnych innymi czynami, a każdy z nich postępował za swoim wodzem i wszędzie [185] widać było rozliczne i różnorodne tłumne zastępy. Największym zaszczytem obdarzony był pośród nich ten, który sam pochodząc z dawnego królewskiego rodu, zrodził Królową Niebiańską¹⁷⁷, matkę Gromowładnego¹⁷⁸, a także ten, który dopiero co zanurzył Pana

¹⁶⁵ SYN – Eleazar, syn Aarona, następca ojca jako arcykapłan. Zob. Wj 29; Lb 20, 25–28.

¹⁶⁶ TEN, KTÓRY ZDOŁAŁ [...] WYDŁUŻYŁ – Jozue.

¹⁶⁷ TEN, CO PRZEPASANY PROČĄ [...] KITARY – Dawid.

¹⁶⁸ TEN, KTÓRY, ROZDZIELIVSZY [...] DO ŻYCIA – Elizeusz. Aluzja do wyschnięcia Jordanu (zob. 2 Krl 2,8) oraz poczęcia przez Szunemitkę w starości i wskrzeszenia jej syna (zob. 2 Krl 4, 8–37).

¹⁶⁹ TEN, KTÓREGO WIELORYB [...] NA LĄD – Jonasz.

¹⁷⁰ TEN, KTÓREGO OCZY [...] ZACHOWAŁ – Tobit (starszy Tobiasz). Zob. Tb 2, 9–10; 11, 4–13. Wodzem (*ducis*, w. 173) nazywa poeta archaniola Rafała.

¹⁷¹ TWÓRCA [...] TRENÓW – Jeremiasz.

¹⁷² TEN, KTÓRY W GŁĘBI JASKINI [...] LWÓW – Daniel.

¹⁷³ TEN, KTÓRY PRZYNIOŚL [...] PRZESTWÓR – prorok Habakuk. Zob. Dn 14, 33–39.

¹⁷⁴ CI, KTÓRZY W WIELKIM PIECU [...] PYSZNEGO KRÓLA – trzej młodzieńcy (Szadrak, Meszak i Abed-Nego).

¹⁷⁵ TEN, KTÓRY DZIĘKI SWEJ PAMIĘCI [...] PŁOMIENIACH – prorok Ezdrasz.

¹⁷⁶ SIEDMIU MĘŻNYCH DUCHEM BRACI – siedmiu braci Machabejskich.

¹⁷⁷ TEN, KTÓRY, SAM POCHODZĄC [...] KRÓLOWĄ NIEBIAŃSKĄ – Joachim, ojciec Maryi.

¹⁷⁸ GROMOWŁADNEGO – łac. *Tonans*, przydomek Jowisza, chętnie odnoszony przez chrześcijańskich poetów do Boga.

w wodach Jordanu¹⁷⁹. Był tam też i ten, który słusznie cierpiąc śmierć krzyżową¹⁸⁰, zawisł po prawej stronie – [190] tak wiele bowiem zyskał swą wiarą potężną i skromnością ostatniej prośby. Każdy z uwolnionych świętych podążał w swoim szeregu ku niebieskim przestworzom, a niezliczone zastępy uskrzydłonych niemowląt¹⁸¹, słodkie duszyczki, raz to podlatywały do nich z uroczym uśmiechem na twarzy, raz to [195] wypełniały ucho śpiewem powabnym, prześcigając się w miłych pieśniarskich zawodach. Nie dotknęła ich żądza Wenery i nie splamił delikatnych dzieciątek żaden grzech, bo, niewinne, doznały ran okrutnych i zostały zabrane ze świata u progu swego życia.

Wstępował więc ku jaśniejącym gwiazdom radosny tłum, [200] ozdoba i wielka część najwyższego triumfu, i nie zabrakło w owej chwale niewieściego rodu. Na czele innych oddziałów i sztandarów szła pierwsza matka¹⁸², prowadząc dalszą część orszaku ku utraconemu niegdyś królestwu, które teraz przywrócone zostało śmiercią Wodza. Za nią postępowali wspaniały szereg matek, [205] jej córki, cnotliwe synowe oraz wnuczki. Była tam i ta, która pozostając długo bezpłodną, z własnej woli oddała swemu mężowi za żonę płodną służącą¹⁸³, i chowała jej dziecię w życzliwych objęciach. Także jej samej przyniosł radość poród i w pogardzanej starości spojrzała z uśmiechem na syna¹⁸⁴. [210] Szły także te, które weszły do łoża śpiącego ojca i zrodziły sobie braci, aby nie pozostać bezdzietnymi¹⁸⁵. To miłość, a nie zdrożne pożądanie powiodło je ku współzyciu, pragnęły bowiem odnowić rodzaj ludzki i wierzyły, że ich ojciec jest jedynym mężczyzną pozostałym pośród prochów całej ziemi¹⁸⁶. [215] Następnie szła matka, która uczyła w swym łonie walki toczone między dwoma bliźniakami. I jeden, i drugi spieszy się i walczy o to, by narodzić się jako pierwszy – ten chwyta rękami stopy drugiego, tamten zaś odpycha pierwszego piętą¹⁸⁷. Była tam i ta, która skradła podstępem siostrze zaślubiny i łożo małżeńskie¹⁸⁸, oraz ta, która wydłużyła ożenek o siedem kolejnych lat¹⁸⁹. [220] Obie miłe Bogu – każda

¹⁷⁹ TEN, KTÓRY DOPIERO CO [...] JORDANU – Jan Chrzciciel.

¹⁸⁰ TEN, KTÓRY SŁUSZNIE CIERPIĄC ŚMIERĆ KRZYŻOWĄ – dobry Iotr.

¹⁸¹ USKRZYDŁONYCH NIEMOWLĄT – niewiniątka. Por. Verg. *Aen.* VI 426–429.

¹⁸² PIERWSZA MATKA... – Ewa.

¹⁸³ TA, KTÓRA POZOSTAJĄC [...] SŁUŻĄCĄ – Sara, która oddała Abrahamowi za żonę niewolnicę Hagar.

¹⁸⁴ SYNA – Izaak.

¹⁸⁵ TE, KTÓRE WESZŁY [...] ICH RÓD – córki Lota. Por. Rdz 19, 30–38.

¹⁸⁶ Muzio odchodzi w tym miejscu od narracji biblijnej, wedle której Lot wraz z córkami mieszkał w górach, z dala od miasta i w związku z tym okolicy nie było mężczyzn, z którymi jego córki mogłyby mieć potomstwo. Proponując inną interpretację motywacji niewiast, Muzio usprawiedliwia ich występek.

¹⁸⁷ MATKA [...] PIĘTĄ – Rebeka oraz jej dzieci – Jakub i Ezaw. Jakub wyszedł z łona Rebeki jako drugi, trzymając Ezawa za piętę.

¹⁸⁸ TA, KTÓRA SKRADŁA [...] ŁOŻE MAŁŻEŃSKIE – Lea, którą Laban dał Jakubowi za żonę zamiast Racheli.

¹⁸⁹ TA, KTÓRA WYDŁUŻYŁA [...] LAT – Rachela.

rada dzieli się na przemian wspólnym mężem, a współzawodniczą ze sobą jedynie w liczbie potomstwa. Szła za nimi ta, która sprawowała sądy w cieniu drzewa palmowego i przez czterdzieści lat¹⁹⁰ rządziła sprawiedliwie Jerozolimą, zapewniając długi spokój po latach wojennej zawieruchy¹⁹¹. [225] Dalej była ta, która nieskalana i z zachowaną cnotą, wygrała spór sądowy i udowodniła, że świadkowie fałszywie ją oskarżyli¹⁹². Szła także ta, która zdecydowała udać się do obozowiska Asyryjczyków, myśląc o wiecznym zaszczycie. Ta splamiła swoje wdowie dłonie świeżą krwią zabitego wroga, dzielnie zadając mu rany, [230] i jako zwyciężczyni przyniosła jego głowę do oblężonego miasta¹⁹³. Towarzyszyła jej piękna królowa¹⁹⁴, która ochroniła lamentującego stryjecznego brata oraz lud swój. Owe święte niewiasty otoczył wkoło pełen radości niezmierny tłum bezimienny. Wśród tych słynnych kobiet były także dwie matki¹⁹⁵, niby dwie gwiazdy, [235] które kierowały swe uskrzydłone kroki przez lotne przestworza. Jedna z nich zrodziła mocarną panią nieba i ziemi, druga zaś cieńczyła się poczętym późno synem, który, jako poprzednik króla wskazał drogę. Nikt większy nie wyszedł z kobiecego łona. [240] Dalej szły inne niezliczone niewiasty zmieszane z tysiącami świętych kobiet, i każda z nich łączyła się z pozostałymi w harmonijnym śpiewie.

Któż zaśpiewa o owym tłumie, o licznych wodzach, zwartych szykach i sztandarach błogosławionego ludu? Któż wymieni imiona słynnych uczestników niebieskiego triumfu, który wstępował ku wysokościami?

1[245] Oto przecinali czyste powietrze i szybowali po czystym okręgu męzowie, matki i czyste dziewczęta, sędziwi starcy, chłopcy i radosna młodzież. Przed wszystkim zaś szli w pięknym orszaku prorocy, znający prawdę i godne wiary obietnice, umiłowani przez Boga [250] błogosławiony zastęp, który, natchniony przez prawdziwe bóstwo¹⁹⁶, pobudzany przez zapal święty¹⁹⁷, odsłania przyszłe wypadki i tajemnice nieba. Wszyscy oni, zachwycając gwiazdy swym wspólnym słodkim śpiewem, zdążali ku niebieskim pałacom i obiecane królestwu.

¹⁹⁰ CZTERDZIEŚCI LAT – łac. *octo... lustris*, dosł. przez osiem pięcioleci.

¹⁹¹ TA, KTÓRA SPRAWOWAŁA [...] ZAWIERUCHY – Debora. Zob. Sdz 4, 4–5; 5, 31.

¹⁹² TA, KTÓRA NIESKALANA... – Zuzanna.

¹⁹³ TA, KTÓRA ZDECYDOWAŁA [...] MIASTA – Judyta.

¹⁹⁴ KRÓLOWA – Estera.

¹⁹⁵ DWIE MATKI – Anna i Elżbieta.

¹⁹⁶ PRAWDZIWE BÓSTWO – wedle chętnie powtarzanego w literaturze chrześcijańskiej obrazowania Bóg jest dawcą prawdziwego, świętego natchnienia, inaczej niż u antycznych wieszczów, przez których przemawiały fałszywe bóstwa.

¹⁹⁷ POBUDZANY PRZEZ ZAPAL ŚWIĘTY – łac. „*sancti stimulis agitata calor*” (w. 251). Typowy dla literatury chrześcijańskiej opis natchnienia (zsyłanego zazwyczaj przez Ducha Świętego) jako ognia lub gorąca (*calor* – ciepło, żar).

[255] Tymczasem w niebie święte podwoje radośnie otworzyły przystęp do domu najwyższego Ojca na niebieskich wyżynach, ku spokojnym mieszkaniom niebian i wspaniałym penatom¹⁹⁸. Złoty kasetonowy strop¹⁹⁹ niebiańskiego mieszkania jaśniał w blasku wiecznych płomieni, a święte kopuły, tron Gromowładnego [260] i ozdobione gwiazdami drzwi rozsypywały światło po rozjaśnionych komnatach, łącząc się z ogniem pochodzącym z promieniejących gwiazd.

Naprzeciw nich ukazał się pałac królewski w całej swej okazałości, pełen błogosławionego przepychu, oraz cała armia niebiańska. Pierwsze szyki prowadziły Władze²⁰⁰, wyniosłe [265] Moce²⁰¹ i wysokie Trony²⁰², a święte trąby pobożnymi²⁰³ dźwiękami wygrywały z oddali wojenne sygnały, zaświadczając nieustającym śpiewem o nadchodzących sztandarach zwycięskiego Boga i o kohortach wybranych do wspólnoty niebian. Wokół nich rozbrzmiała [270] gitara dźwiękami, które wydobywały ze strun uderzenia lekkich palców, i szły w zawody liry rozliczne, trącane mknącym śpiesznie plektronem – tysiące różnych tonów, tysiące lir, wydających różnorodne brzmienia, i tyleż świętych pieśni, granych na barbitonie. Naulia²⁰⁴ [275] i cymbały pobudzały do ruchu obie ręce, rozbrzmiewała uderzeniem dłoni złota płytka i wytrząsała przy pomocy drżącej ręki dźwięczne brzmienia – akompaniament do pieśni. Nie mniej harmonijne, rozliczne tibia wiązały ze sobą niepodobne dźwięki na złączonych piszczałkach. Brzęczące miło grzechotki i tympanony, [280] sambuki²⁰⁵ oraz wodne organy wydające przy pomocy fal łagodne dźwięki złączyły przy niebiańskiej melodii

¹⁹⁸ TYMCZASEM W NIEBIE [...] PENATOM – nawiązanie do obrazu z Psalmu 24 (23), 7–9: „Bramy, podnieście swe szczyty / i unieście się, prastare podwoje, / aby mógł wkroczyć Król chwały. / «Któż jest tym Królem chwały?» / «Pan, dzielny i potężny, / Pan, potężny w boju». / Bramy, podnieście swe szczyty / i unieście się, prastare podwoje, / aby mógł wkroczyć Król chwały!”

¹⁹⁹ ZŁOTY KASETONOWY STROP – być może opisując złoty kasetonowy strop, Muzio zainspirował się komentarzem Serwiusza do *Eneidy* Wergiliusza, w którym autor neguje propozycję interpretacji wyrażenia „złote gwiazdy” (Verg. *Aen.* II 488) jako stropu kasetonowego: „aurea sidera multi ad laquearia referunt, quod stultum est” (*In Vergilii Aeneidem commentarii*, ad II 488).

²⁰⁰ WŁADZE – łac. *Potestates*.

²⁰¹ MOCE – łac. *Virtutes*.

²⁰² TRONY – łac. *Throni*.

²⁰³ W oryginale zarówno dźwięki, jak i sztandary są określane epitetem „pobożny” („clangore pio [...] pia signa”, w. 266).

²⁰⁴ NAULIA – gr. ναύλια, instrument muzyczny, rodzaj psalterium lub cymbałów. Być może w opisie grających instrumentów Muzio zainspirował się passusem z *Sylw* Poliziana: „Non illos cyncnaea mele, non daedala chordis / Apta fides, non quae duplici geniale resultant / Naula citata manu, non vincat dulcior ille / Flatus inaequales digitis pulsantibus implens / Compresso de folle tubas, plus aemula contra / Iubila cui referunt chorus alternisque lacessunt” (IV, 170–175).

²⁰⁵ SAMBUKI – gr. σαμβύκη, instrument muzyczny, rodzaj małej harfy pochodzenia wschodniego, o dźwięku podobnym do liry. Por. także *Vulgata Clementina*, Dn 3, 9: „Post haec igitur, statim ut audierunt omnes populi sonitum tubae, fistulae, et citharae, sambucae, et psalterii, et symphoniae, et omnis generis musicorum”.

klarnetu swe boskie brzmienia, sekwencje opiewające Boskie czyny. Owe harmonijne pienia radośnie przywoływały ku niebiosom triumfujące dusze.

[285] Gdy zaś doszli do bram nieba, rozradowane odrzwia uczuły, jak wstępuje w nie wódz. Rozbłyśły na niebie pogodnym przyjazne płomienie i ozwał się dźwięk grzmotów. Życiodajne światło²⁰⁶ przyjęło do siebie dusze pobożne i ogrzał je lekki powiew błogosławionego miejsca²⁰⁷. Wstępują razem i spoglądają na obraz [290] wiecznego i najwyższego Dobra. Wyniosły dom jaśniał niebiańskim blaskiem, podczas gdy szeregi bojowe wstępowały w świątynie wysokiego nieba, zdążając środkiem drogi, która wiodła ponad gwiazdami. Przybyli do niebieskiego tronu, trybunału świata, z którego jaśniało największe oblicze wiecznego Ojca. [295] Wtedy zaś rozbrzmiały głosy i święte chóry zaśpiewały swe pieśni. Rozradowany zastęp zebrany u stóp Wodza wznosił pochwały, opowiadał o wielkich zwycięskich czynach i śpiewał pieśni dziękczynne. Ich twarze były pogodne, wieczna rozkosz [300] napelniła ich wpatrzone oczy i przejęte serca, wyrażali swą podwójną radość świętymi oklaskami i weselem, sycąc swe serca tym, czego od zawsze pragnęli.

Sam władca zasiadał wysoko razem z wielkim Ojcem, po Jego prawicy i dzierżył berło; równy majestatem i obdarzony taką samą władzą rządził [305] wszystkim – jedna i ta sama moc wspólna trzem osobom. O tym zaś, jakiej był Bóg postaci, jak wyglądało Jego oblicze, jak urządzony był Olimp, z jakim wyrazem twarzy i jakim uściskiem przyjął Ojciec z powrotem Syna nie wolno mówić śmiertelnikowi, ani nie dane jest dowiedzieć się więcej chcącemu²⁰⁸ – sprawy nieba są ponad me siły²⁰⁹. [310] Lecz gdy nadejdzie dzień ostateczny i nasze ciała powrócą po śmierci, a karzący płomień rozogni świat, wolno nam będzie ujrzeć niebiańskie oblicza i postacie. Wówczas to w wypełnionej tłumami dolinie zasiądzie sędzia wiekuisty i sprawiedliwie przeprowadzi sąd ostateczny. [315] Och, żeby tylko wolno mi było wtedy zasiąść po prawicy Gromowładnego, w szeregach wybranych, wstąpić w błogosławione siedziby i powrócić do niebios choćby w ostatecznym triumfie.

²⁰⁶ ŻYCIODAJNE ŚWIATŁO – łac. „*lux alma*” (w. 288), junktura pojawiająca się często w *Eneidzie* Wergiliusza (zob. I 306, III 311, VIII 455). W kontekście chrześcijańskim zob. np. Iuvenc. I 628–629: „In nobis, pater alte, tui: tranquillaque mundo / Adveniat, regnique tui *lux alma* pate-scat”.

²⁰⁷ OGRZAŁ JE [...] MIEJSCA – łac. „*fovitque, beati / aura loci*” (ww. 288–289), por. opis ziemskiego raj u Fortunatusa: *Carm.* V 7, 5–8: „*Ripae iucundae nari grata aura redibat. / Turis deliciae saturabant ubere flatu. / Una fovens ambos florosa sede voluptas. / Nota bonis regio pascebat Tempe beatos*”. Zob. także podobieństwo tego passusu do dalszych wersów *Pieśni o zwycięstwie Chrystusa*, 299–300: „*intentos oculos mentesque aeterna voluptas / pascebat*”.

²⁰⁸ NIE DANE JEST [...] CHCĄCEMU – łac. „*dicere mortali vetitum, nec scire volenti / plura datur*” (ww. 308–309), por. *Vulgata Clementina*, Mt 13, 11: „*Quia vobis datum est nosse mysteria regni caelorum: illis autem non est datum*”.

²⁰⁹ Muzio wykorzystuje tutaj topos *recusatio*, umieszczony w miejscu dla niego nietypowym, przy końcu utworu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła, przekłady, komentarze

- Angelus Politianus, *Opera, quae quidem extitere hactenus, omnia, longe emendatius quam usquam antehac expressa...* [Nicolaus Episcopus: Basileae 1553].
- Heroicum Macarii Mutii de triumpho Christi, cui annexum est Elegiacum magistri Pauli Crosnensis Rutheni ad divam virginem Mariam* [Cracoviae 1515].
- Macarius Mutius, *Macarius Mutius eques Camers. De triumpho Christi* [Otinus Papiensis: Venetiis 1502].
- Macarius Mutius, *Carme[n] de Triu[m]pho Christi gravissimu[m] atq[ue] elegantissimu[m] cum Josephi Horlennii Segenensis exclamatione* [Martinus Werdensis: Coloniae 1515].
- Macarius Mutius, *Triumphus Christi, vel Victoria crucis*, w: *Dominici Mancini poemata. Hieronymi Vallensis Patavini Iesuidos, vel de Dominica passione Lib. I. Cum aliis sacris aliquot poematiis, quorum auctores proxima indicabit pagella* [Ioannes Bellerus: Antverpiae 1559].

Opracowania

- Adamczyk 1980: M. Adamczyk, *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*, Poznań 1980.
- Budzisz 1995: A. Budzisz, *Biblia i tradycja antyczna. Motywy analogiczne w łacińskiej poezji biblijnej renesansu (Polska, Niemcy, Niderlandy, Wyspy Brytyjskie)*, Lublin 1995.
- Calvi 1664: D. Calvi, *Scena letteraria de gli scrittori Bergamaschi aperta alla curiosità de suoi concittadini*, Bergamo 1664.
- Campbell 1982: J. Campbell, *To Hell and Back. Latin Tradition and Literary Use of the 'Descensus ad inferos' in Old English*, „Viator” XIII (1982), 107–158.
- Chialà 2012: S. Chialà, *Discese agli inferi*, Comunità di Bose 2012.
- Connell 2001: M. Connell, ‘*Descensus Christi ad inferos*’. *Christ's Descent to the Dead*, „Theological Studies” LXII (2001), 262–282.
- Czapla 2013: R. Czapla, *Das Bibebeles in der Frühen Neuzeit. Zur deutschen Geschichte einer europäischen Gattung*, Berlin–Boston 2013.
- Feliciangeli 1922: B. Feliciangeli, *Notizie sulla vita e sulle opere di Macario Muzio da Camerino. Una sua lettera inedita*, w: *Scritti storici in memoria di Giovanni Monticolo*, a cura di C. Cipolla et al., Venezia 1922.
- Haas 1981: A. Haas, ‘*Descensus ad inferos*’. *Höllenfahrten und Jenseitsvisionen im Mittelalter vor Dante*, „Internationale Katholische Zeitschrift Communio” X (1981), z. 1, 40–56.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- Kowzan 2008: J. Kowzan, „*Zstąpił do piekiel, trzeciego dnia zmartwychwstał*”? – glosa do „*Historyi o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim*”, „Pamiętnik Literacki” III (2008), 173–178.
- Lewalski 1966: B. Lewalski, *Milton's Brief Epic. The Genre, Meaning, and Art of Paradise Regained*, Providence 1966.
- Messenger 1936: R. Messenger, *The Descent Theme in Medieval Latin Hymns*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” LXVII (1936), 126–147.
- Okoń 2004: Mikołaj z Wilkowiecka, *Historyja o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim*, red. J. Okoń, Wrocław–Warszawa 2004.
- Peters 2019: Ch. Peters, *Narrative structures in Neo-Latin epic from 1440 to 1500*, w: *Structures of Epic Poetry*, vol. III, eds. Ch. Reitz, S. Finkmann, Berlin 2019.
- Reddemann 2021: L. Reddemann, *Epic Salvation. Christ's Descent into Hell and the Landscape of the Underworld in Neo-Latin Christian Epic*, w: *Landscape and the Visual Hermeneutics of Place, 1500–1700*, eds. K. Enenkel, W. Melion, Leiden 2021.
- Romanowiczowa 1954: Z. Romanowiczowa, *Ewangelia Nikodema i jej staropolskie echa*, „Życie: katolicki tygodnik religijno-kulturalny” XIX (1954), 3–4.

- Springer 1991: C. Springer, *Macarius Mutius's 'De Triumpho Christi'*. *Christian Epic Theory and Practice in the Late Quattrocento*, w: *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis. Proceedings of the Seventh International Congress of Neo-Latin Studies, Toronto 8 August to 13 August 1988*, eds. A. Dalzell, Ch. Fantazzi, R. Schoeck, Binghamton, New York 1991.
- Springer 2003: C. Springer, *The Biblical Epic in Late Antiquity and the Early Modern Period. The Poetics of Tradition*, w: *Antiquity Renewed. Late Classical and Early Modern Themes*, eds. V.M. Schmidt, Z. von Martels, V.M. Schmidt, Leuven 2003.
- Średniowieczna poezya łacińska w Polsce, red. A. Brückner, Kraków 1892.
- Turner 1966: R. Turner, 'Descendit ad inferos'. *Medieval Views on Christ's Descent into Hell and the Salvation of the Ancient Just*, „Journal of the History of Ideas” XXVII (1966), z. 2, 173–194.
- Zieziula 2012: B. Zieziula, *Zstąpienie Chrystusa do piekieł jako zbawcze wydarzenie w historii zbawienia*, „Rocznik Teologii Katolickiej” XI (2012), z. 2, 111–120.

CARMEN DE TRIUMPHO CHRISTI BY MACARIO MUZIO

Summary

The subject of this article is *Carmen de Triumpho Christi*, a Latin Renaissance epyllion written by Macario Muzio (a. 1440–a. 1523). The work explores the motif of the Harrowing of Hell within the context of Christian poetry, adhering to ancient epic conventions. The article opens by introducing the life and literary contributions of the poem's author, along with his perspectives on Christian poetry, as articulated in his metaliterary treatises. Subsequently, the article discusses the tripartite structure of *Carmen de Triumpho Christi*, selected epic motifs and the process of their Christianisation, as well as the portrayal of time and space within the epyllion. The article provides the Latin text of *Carmen de Triumpho Christi* and its Polish translation. The Latin text is accompanied by *similia*, while the Polish translation is supplemented by explanatory notes.